

UIT DE VERENIGING

AART SCHURINK

Grote plannen bestuur Ampt Epe over uitgifte boek *200 jaar grondgebruik in de gemeente Epe*

De bedoeling is nog in 2014 te komen tot een publicatie waarin kaartmateriaal over diverse onderwerpen van grondgebruik uit de jaren 1810-1832 vergeleken wordt met de huidige situatie. De teksten over de verschillende onderwerpen geven uitleg over wat er op de kaarten is te zien. Zo wordt een kaart van 200 jaar geleden, met bebouwing rondom de Emsterenk, aangevuld met een historische beschrijving over marken, buurschappen en de totstandkoming van het dorp Emst. Wanneer de bebouwing wordt geprojecteerd over recent kaartma-

tariaal, blijkt hoe Emst door de jaren heen zijn huidige vorm heeft gekregen. Schaapskooien, oude handels-, post- en hessenwegen en het bekenstelsel zijn andere voorbeelden. Wie weet bijvoorbeeld waar de Emsterdijk heeft gelegen?

Filmclub De Cycloop ook actief op cultuurhistorisch gebied

Onder de werktitel 'Verhalen van vroeger' wil de vereniging ervaringsdeskundigen uit Epe laten vertellen over hoe het er in de gemeente jaren geleden 'aan toe-ging'. Door de verhalen aan te vullen met beelden uit die tijd probeert de vereniging een sfeerbeeld van vervlogen tijden te maken en deze voor iedereen verkrijgbaar te stellen, voor een betaalbare prijs.

Eerste provinciale digitale cultuurhistorische atlas

Als eerste heeft de provincie Overijssel digitale cultuurhistorische kaarten gekoppeld aan bestaande oude kaarten. Meerdere achtergronden en meerdere kaartencombinaties zijn mogelijk. Op een kaart met bijvoorbeeld een wegenstructuur als ondergrond kies je voor de kaartlaag historische landgoederen. Alles is te vergroten. Er is twee jaar aan de kaart gewerkt. Absoluut de moeite waard!

Zie http://gisopenbaar.overijssel.nl/viewer/app/cwk_discipline/v1

200 jaar koninkrijk, een nieuwe staat

Nederland maakte vanaf 1813 een nieuwe start als eenheidsstaat, na een eerste begin vanaf 1798. De terugkeer van de Prins van Oranje in november 1813 leidde uiteindelijk op basis van een nieuwe grondwet tot zijn inhuldiging als koning Willem I te Brussel in september 1815. Deze gebeurtenis wordt gevierd van november

2013 tot oktober 2015. Veel aandacht is hier al aan besteed, veel boeken zijn erover geschreven. Eén boek springt er uit: *Een nieuwe staat, het begin van het Koninkrijk der Nederlanden*. In dit boek beschrijven 23 vooraanstaande historici hoe de Nederlandse staat gestalte kreeg.

Explosieven bij de Zuikerbrug

Op 24 maart 1945 gingen twee Duitse munitieschepen de lucht in nabij de Zuikerbrug over het Apeldoorns kanaal. De schade was enorm, maar doden vielen er niet. Na de oorlog is al veel opgeruimd, maar niet alles. In december 2013 lag er nog steeds munitie. Te gevaarlijk vinden ook waterbedrijf Vitens en Waterschap Vallei en Veluwe voor de werkzaamheden die zij gaan verrichten. Geleidelijk zal de munitie tot ontploffing worden gebracht.

Heropening Nederlands Artilleriemuseum (nu Stichting Historische Collectie Korps Veldartillerie) bij legerplaats Oldebroek

De stichting prijst zich gelukkig een bijzondere tentoonstelling te kunnen laten zien van ruim 2000 jaar Artillerie in Nederland, inclusief bijzondere voertuigen die een rol hebben gespeeld in de Koude Oorlog.

Bijzonder boek over Sint Anthoniegilde

Terwijl andere soortgelijke gilden zijn verdwenen of een slapend bestaan leiden, heeft het Sint Anthoniegilde uit Epe al zes eeuwen overleefd; het gilde werd waarschijnlijk in de 15^e eeuw gesticht. De leden van het gilde vormden in het begin een broederschap ten behoeve van zowel godsdienstverplichtingen als gezelligheid. Dick van der Veen brengt met het boek een eerbetoon aan een instelling die zo'n voorname rol speelde en nog steeds speelt in het dorp Epe. Hoewel niet op de voorgrond tredend heeft het gilde in vroeger tijd veel gedaan aan armenzorg, zowel individueel als voor de gehele gemeenschap. Met een financiële bijdrage van het gilde kon Uitgeverij Gelderland opdracht gegeven worden het boek te realiseren. Verkrijgbaar in de plaatselijke boekhandel, 112 pagina's, € 29,95.

<http://www.gahetna.nl>

Op deze website van het Nationaal Archief staat – naast archiefinventarissen, indexen en een kaartencollectie – ook een mooie en goed toegankelijke fotocollectie. Met een zoekwoord als Epe verschijnen diverse oude foto's. Zoals een foto uit 1925 van Chris Lanooy achter zijn draaischijf in zijn atelier of een foto van de begrafenis van prof.dr. P.A. Diepenhorst. Heel erg leuk om op een koude, druilerige dag de website eens te bezoeken en te struinen naar foto's over de demonstratie van Vrije Boeren op de rijksweg Epe-Vaassen en twee van de vier gebruikte pantserwagens.

De Goede Herderkerk

In de *Goede Herderklank* nummer 11 van 9 oktober 2013 staat een alleraardigst artikel over de Goede Herderkerk met haar voorgangers. Gestart als evangelisatie van

de Nederlandsche Evangelisch-Protestantsche Vereeniging te Den Haag kwam evangelist Wesseldijk in 1880 naar Epe. Hij heeft onder andere de oude kapel en pastorie laten bouwen. Na hem kwam evangelist Hondius. De inmiddels gestichte Eper Evangelisatie besloot vervolgens een eigen evangelist in dienst te nemen, Hendrik Bos. Van vele anderen staat ook een foto op

de portretgalerij in de consistorie, zoals Wielinga, Fortuin, Keizer, Eveleens, Korpershoek, Alma, De Graaf en Tijink.

EVENEMENTENAGENDA 2014

Met betrekking tot de door Ampt Epe in 2014 te organiseren evenementen zijn de volgende data (behalve die voor de najaarsexcursie) definitief vastgesteld:

Donderdag 20 februari - Winterlezing, zaal Dorpszicht, Oene. Mevrouw Vossen, regioarcheologe van de gemeenten Apeldoorn, Brummen, Lochem, Epe en Voorst, gaat in haar lezing in op de in september 2013 officieel geopende grafheuvellijn in Vaassen. Aanvang 20.00 uur, zaal open om 19.30 uur.

Donderdag 17 april - Leden/jaarvergadering, De Rank, Torenstraat, Vaassen. Na het officiële gedeelte van de vergadering wordt vanaf circa 20.45 uur een lezing gehouden door de heer Otten uit Heerde over oude boerderijnamen op de Noord-oost-Veluwe. Aanvang vergadering 20.00 uur; de zaal is open vanaf 19.30 uur.

Zaterdag 24 mei - Voorjaarsexcursie. Vertrek vanaf de parkeerplaats Gortelseweg/Wildweg in Vaassen onder leiding van mevrouw Vossen die ook de winterlezing verzorgt. Aanvang 14.00 uur; de wandeling zal circa 2 uur duren. Nadere info volgt.

Zaterdag 18 of 25 oktober - Najaarsexcursie. Bijzonderheden volgen.

Dinsdag 18 november - Filmavond, Middenstip, Quickbornlaan, Epe. Aanvang 20.00 uur; de zaal is open vanaf 19.30 uur. Over het te vertonen filmmateriaal volgen t.z.t. nadere mededelingen.

NB 1: Voor alle evenementen geldt: gratis deelname van leden met partner, niet-leden betalen € 3,50.

NB 2: Het is altijd mogelijk dat een geprogrammeerd evenement, om welke reden dan ook, niet kan doorgaan. Dit wordt altijd vermeld op onze website www.ampt-epe.nl. Raadpleeg dus te allen tijde vooraf de info op onze website!

HERINNERINGEN VAN GERRIT VAN LAAR (1889-1980) VAN DE STEENDERBULT IN EMST (27)

PETER STOK

MIJN OORLOGSVERRHALEN

Vlak voor de inval door de Duitsers ben ik nog in Winterswijk geweest om daar een lijkwagen te bezien. De onze was versleten en die in Winterswijk kwam te koop omdat men daar een andere lijkauto had aangeschaft. Zodoende kwam onze diaconie heel billijk aan een goede wagen. Wat ik in Winterswijk zag, vergeet ik nooit meer. Daar stonden op twee plekken oude boerenwagens dwars over de weg om eventuele tanks tegen te houden. Op een andere plaats was het beter geregeld. Daar stonden betonnen palen zigzag over de weg. Daarbij bleef het echter.

HET DRAMA VAN BAS VAN PELT

Bas van Pelt had een zomerhuisje, De Pal, ten noorden van het Theehuis Schaveren. Tijdens de oorlog, in 1944, had hij daar een hol in het bos waarin onderduikers zaten. Het waren jonge knapen. Zij kregen op een dag ruzie om een blik groente. Een jongen uit Vaassen heeft Bas van Pelt verraden.

Het was op een woensdagmiddag en er kwam een landwacht bij ons aan de deur. Hij vroeg naar huize De Pal – natuurlijk ons onbekend. Toen hij weg was, is onze dochter Willempje, die diende bij Jonker aan De Nieuwe Eisch aan de Groteweg, gauw naar Jansen gegaan; deze woonde voor het Theehuis; zijn dochter was getrouwd met Bas van Pelt. Daar heeft mijn dochter het verhaal verteld en is zo weer doorgereden naar haar dienst, zodat het niet opviel, want inmiddels zocht op De Pollen al een groot aantal landwachters de hei af. Ook het huis van Van Pelt is van onder tot boven doorzocht.

Op dat moment kwam een onderwijzer van de Oranjeweg, Co Nije van het huisje van De Keien, bij ons melk halen. Hij zei: 'Ik ga daar eens kijken.' Wij zeiden: 'Doe dat niet', maar hij was eigenwijs en zei: 'Ik heb toch niets gedaan?' Toen hij bij De Pal aankwam, kon hij direct met de armen in zijn nek gaan staan en werd hem gevraagd wat hij daar deed. Hij antwoordde dat het wiel van zijn fiets loszat en dat hij om een sleutel had willen vragen. De landwachters hebben hem weer laten gaan, maar hij was voorgoed genezen.

De volgende dag kreeg ik bezoek van de vrouw van Bas van Pelt die vroeg hoe het gegaan was. Ik zei: 'Ze zoeken uw man; hij moet zich verstoppen. Gisteren hebben ze De Pal doorzocht maar niets gevonden. Maar ze komen zeker terug.' Mevrouw Van Pelt zei: 'Hij is op het ogenblik in Amsterdam.' 'Laat hem daar maar voorlopig blijven', zei ik. Ik had gelijk: er werd wederom een inval in De Pal gedaan. Later is Van Pelt toch gepakt en naar een concentratiekamp in Duitsland gebracht.

Bas van Pelt

Hij heeft het einde van de oorlog nog mogen beleven, maar was zo verzwakt dat hij in Duitsland gestorven is wat zeer tragisch is. Bas van Pelt was een beste man, ik had hem zeer hoog.

*De boerderij Steenderbultweg 1, de woonplaats van Gerrit van Laar.
In 1944 geschilderd door Cor Nije. Schilderij in het bezit van Driesje van Laar, dochter van Gerrit.*

NATUURKUNDELEREER ROMKES

Een tweede geval bij ons in de buurt betrof Romkes, leraar natuurkunde aan twee scholen in Leeuwarden. Hij had een vakantiehuis, De Zwerfsteen, aan de Lange-weg. Het was een man met een goed inzicht op allerlei gebied. Ik heb veel van hem mogen leren over het wereldgebeuren.

Toen de oorlog uitbrak, gingen die morgen de kinderen nog naar school. De lera-
ren schrokken, toen een van de kinderen op school kwam met een bomscherf. Romkes vertelde de kinderen op school: 'Daar woont een klein boertje op de Velu-
we die de oorlog aan zag komen, want hij nam als maatregel om dat jaar veel aard-
appelen te verbouwen.' Romkes ging in het verzet en hielp Joden, maar had dat
nooit moeten doen; hij was er totaal ongeschikt voor. Op zijn hoofd stond 10.000,
later 30.000 gulden.

Ik had geholpen bij de inrichting van het vakantiehuis en ging daarvoor met de
trein naar Leeuwarden. Op de terugtocht had ik ondermeer drie zware batterijen

en draad bij me. In Emst werd ik geholpen bij het uitstappen, omdat er geen perron was. Wat er volgde was een overval op het vakantiehuis door de *Sicherheitspolizei*. Romkes kwam op een zaterdagavond bij ons vanuit Overijssel, waar hij bij de begrafenis van zijn zwager was geweest. Zijn vrouw was daar gebleven. Wij zagen aan hem dat er wat was. De volgende morgen kwam hij weer bij ons, want Stoevenbeld had een telegram gebracht. 'Jenny komt.' Dat was een code voor gevaar. Een poosje later kwam hij weer met de boodschap dat er een man was geweest met een leren jas aan die zei: 'Ogenblikkelijk verdwijnen, want ze zijn er zo.' Romkes zei: 'Van Laar, u moet mij helpen; anders ben ik verloren.'

Station Emst, 28 maart 1960

Ik zei: 'Ik zal meteen naar mijn zuster in het Hanendorp gaan.' Mijn vrouw zei: 'U blijft hier niet in het kookhuis. Dat is veel te gevaarlijk, want er is maar één deur. Gaat u maar achter in de tuin zitten op het hek waar de konijnen onder zitten. Ik zal u een paar kussens meegeven, want dan zit u uit het zicht achter de stokbonen.' Onze Reinder ging de jongens van Romkes helpen die nog niets in veiligheid hadden gebracht. Het waren slome jongens, met als gevolg dat de hele inboedel in handen van de Duitsers viel. De man met de leren jas die gewaarschuwd had bleek later postbode H. Telgen te zijn. Ik ben naar het Hanendorp gefietst en daar kon Romkes onderdak krijgen.

Toen ik terugkwam, kwam Reinder mij al tegemoet op het Hanendorperveld met de mededeling dat de Duitsers er al waren. Romkes was inmiddels uit de tuin gevlucht. Eerst naar onze buurman Wijngaards. Daar kwam hij aan op blote voeten want hij was door de beek gegaan zonder schoenen, omdat zijn zoon Johan eraan kwam en riep: 'Vader, vlucht!' Bij Wijngaards kreeg hij schoenen en droge sokken. Van daaruit bracht Johan hem naar mijn neef Van Laar even verderop. Deze neef was een man alleen, die een gat achter het huis had afgetimmerd met hout erbovenop en daaroverheen paardenmest. Later werd hij door zijn zoon Johan en mij naar het huis van mijn zuster in het Hanendorp gebracht. Romkes zei: 'Job heeft op de mest gezeten, maar ik eronder.' Romkes kon helemaal niet meer lopen. Toen er een fiets aankwam, sleepten we hem het bos in. De man had nooit leider van een groep moeten worden. Zijn vrouw en beide zoons zijn ook naar het Hanendorp gekomen. Drie dagen later zijn ze naar Brummen vertrokken met behulp van Jonker, de garagehouder uit Zwolle, en mijn dochter Willempje. Uit Brummen zijn ze weer gevlucht en vervolgens in Utrecht terechtgekomen bij een goud- en zilversmid aan de Buys Ballotstraat, met een winkel en werkplaats bij de Dom. Deze man werd later door de Duitsers doodgeschoten, toen hij ontsnappen wilde terwijl de familie Romkes boven in het huis zat.

Na de overval op Romkes stond zijn huisje leeg. Op een gegeven moment kreeg ik

bezoek van twee mannen, K. Mondria en H. Ebink¹⁾, die beiden bij het uitbreken van de oorlog bij de politie werkten. Zij kwamen horen of mijn vrouw voor het eten van zeven mannen wilde zorgen: jongens die de droppings op de Zesendertig Bunder verzorgden, maar ontdekt waren en een schuilplaats nodig hadden. Zij trokken toen in het huisje van Romkes. Ze haalden bij mij stro dat ze in de woonkamer als slaapplek legden. Het bleef echter niet bij die zeven jongens, uiteindelijk waren het er zevenentwintig!

Er werd op meerdere plaatsen gedropt. Soms vielen de containers weleens stuk zodat men van twee geweren er één moest maken. De geweren werden in elkaar gezet bij het huisje van Romkes. Mijn vrouw heeft potten vol roggemeelpap in zoete melk gekookt. Ik had nog een goede fiets. Een van die jongens leende mijn fiets en fietste daarmee naar Amsterdam om daar, volgens opdracht, twee schepen te vernietigen. Hij bleef veertien dagen weg, maar had zijn taak volbracht. Een van de jongens van de ploeg dook bij ons onder, maar was voor ons soms een raadsel. Hij heette Pieterse; later trouwde hij met een meisje uit Apeldoorn. Hij sliep met een revolver onder het hoofdkussen. Ik zei tegen hem: 'U zet mijn hele gezin op het spel. U hebt een munitiekistje. Doe daar de revolver maar in en begraaft het kistje in de grond achter de schuur.' Van de zevenentwintig jongens zijn er twintig in de val gelopen, maar Pieterse ontkwam altijd. Na de oorlog is hij naar Australië vertrokken, maar keerde al spoedig weer terug, omdat zijn vrouw heimwee had.

*In Amsterdam, juni 1940,
rechts Harm Ebink
(fotoarchief Frans Schumacher)*

BOSWACHTER KERSTEN

De jongens van de droppingsploeg van de Zesendertig Bunder gingen altijd langs boswachter Kersten om te kijken of het veilig was. Kersten zette daartoe een paaltje tegen een boom. Op een gegeven moment kreeg Kersten inkwartiering, wat inhield dat hij niet meer naar buiten mocht. Toen hij dat op een morgen toch deed, kwam onmiddellijk een officier naar buiten met de vraag wat hij deed. Kersten antwoordde: 'Een luchtje scheppen, want dat is 's morgens mijn gewoonte.' Hij hield de officier aan de praat, want het was tijd dat de jonge partizanen zouden komen en die moesten hem met de Duitser zien. Daar kwamen de jongens en zij zagen Kersten en de Duitser. Alle zes grepen ze hun revolver. De Duitser vloog naar binnen om te bellen; de jongens vluchtten het bos in achter het Boschhuis. Zij kwamen uit het huisje van Romkes, waren veilig de vlakte overgestoken en bleven tot in de avond in het bos liggen. Daarna waagden ze het hun tocht voort te zetten. Inmiddels werd een razzia rond Gortel gehouden, maar er werd niets gevonden. Bij een grotere razzia werd de groep echter uit elkaar gedreven; drie van de jongens die een revolver op zak hadden, werden bij Vierhouten doodgeschoten. Het waren twee jongens van slager Zijlstra uit Apeldoorn en W. Boebelink uit Den

Haag. Twee jongens wilden met wat dekens naar een hol in de heide. Mijn vrouw had al tegen ze gezegd, toen ze wat levensmiddelen uit de kelder haalden: 'Maak dat jullie weggkomen!' Dicht bij hun hol liepen ze tegen Duitsers aan en renden ze zonder dekens weg.

Ook in het bos van Welna lagen jongens in het bos verscholen. Een vrouw bracht hun een roggebrood en een emmer water. Die dag van de grote razzia heb ik veel angst doorstaan. Onze jongens lagen toen in een laagte in een jong dicht dennenbos bij het Hoge Zand. De Duitsers durfden het jonge dennenbos niet in; dus werd er de hele dag onder het bos door geschoten.

ROMKES HUISJE WEER BEWOOND

Tegen het einde van de oorlog stond het huisje van Romkes weer leeg, maar ik zag de schoorsteen weleens roken. Mijn dochter Mientje werkte bij Van Asselt op de Hoge Wueste. Zij vertelde dat er Duitsers werkten bij de boeren: houtzagen, bietenrooien en dergelijke. Op een morgen liep ik op de heide en zag in een zijwegje drie Duitsers staan. Zij kwamen op mij af en vroegen waar ik woonde. Zij zeiden: 'Ga eens mee naar waar wij wonen.' Het bleek het huisje van Romkes te zijn dat ze van binnen hadden afgetimmerd. Zij sliepen op stro in de kamer. De een was officier geweest (hij kwam uit Solingen), maar had alle versierselen van zijn uniform afgetrokken. De tweede kwam uit Hamburg en de derde uit Beieren tegen de Oostenrijkse grens aan. Daar woonde zijn moeder, een weduwe. Een andere zoon van haar was in Rusland gesneuveld. De Duitsers vertelden mij dat ze bij de landing in Normandië gedeserteerd waren en al zwervend voor de brug van Deventer niet verder konden; die was immers voor alle verkeer gesloten. Ze trokken toen richting Nijbroek en konden bij Pannekoek bieten gaan rooien. Tijdens de grote razzia lagen ze verscholen bij de Renderklippen, waarna ze in het huisje van Romkes waren getrokken. Ze kregen werk op de Hoge Wueste. Ik zou het niet gedurfd hebben om ze te helpen.

Tijdens de slag om Arnhem kwam een gezin bij veldwachter Niemeijer in Emst. Zij zochten een onderkomen. De veldwachter dacht aan het huisje van Romkes, maar wist niet dat daar Duitsers inzaten; hij kwam dus in een moeilijke positie. De Duitsers waren zwaar bewapend. Niemeijer stelde toen voor om in de grond op de heide een hut te maken; hij zou voor eten zorgen. De man uit Arnhem heeft de Duitsers uit het huisje van Romkes verraden door naar de *Grüne Polizei* in Epe te gaan. De gedeserteerde Duitsers moesten toen vluchten. De soldaat uit Beieren is nog gedag komen zeggen.; Hij heeft zich van de twee anderen afgescheiden en is zijn eigen

De Pollen, Emst (met dank aan het Streekarchief)

weg gegaan richting Tongeren en het Wisselseveld. Daar kwam hij een zekere Van Veld uit Arnhem tegen die hij bij ons had ontmoet, toen Van Veld bij ons in een klein huisje woonde en later een groter onderkomen vond in het Wisselseveld.

De Duitser was nog maar 18 jaar en wilde naar zijn moeder. Van Veld zei: 'Zo loop je recht naar Epe, je moet via de Papenstraat naar Zuuk en zo naar Oene gaan.' Hij is bij Stokking terechtgekomen die zei: 'Het is uitgesloten dat je over de rivier komt, maar je kunt hier wel blijven. Begraaf je kleren maar, dan krijg je een broek, blauwe kiel en een pet.' De andere twee Duitsers zijn nog tweemaal bij mij geweest. Ook zij zijn naar Oene gegaan en in een leegstaande boerderij aan de dijk ondergedoken. Toen er echter een schaap werd gestolen, kregen zij daarvan de schuld. Door omwonenden is toen de *Grüne Polizei* in Deventer ingeschakeld. In een vuurgevecht zijn de beide Duitsers gedood. Aan mij had de officier al eerder verklaard: 'De laatste kogel bewaar ik voor mijzelf, ik laat mij niet gevangen nemen.'

De Duitser die bij Stokking was, was behulpzaam bij het slachten van een varken. Zij waren in de kamer aan het worst maken en hij draaide de worstmachine. Plotse-ling stonden er drie Duitse officieren in de kamer. Zij zeiden niets, maar keken hoe de jongen de machine draaide. Vrouw Stokking vroeg of ze ook een stukje worst wilden hebben. 'Heel graag', was het antwoord. Zij kregen drie stukken worst in papier en hebben heel vriendelijk bedankt. Het bleek dat zij op verkenning waren in verband met de terugtocht van de Duitse troepen die met paarden en wagens onderweg waren. Toen zei Stokking tegen de onderduiker: 'Je moet hier weggaan. Ga naar mijn broer aan het kanaal. Er staat een fiets op de deel, pak die maar.' Zo is hij ontsnapt en later, met de bevrijding, naar de Willem III-kazerne in Apeldoorn gebracht. Mijn zoons Kees en Gradus hadden die Duitser weleens ontmoet bij ons en zagen hem in Apeldoorn weer terug, toen zij daar als partizanen waren. Het heeft lang geduurd voor hij weer thuis was, want zijn papieren waren weg.

Op een ander moment kwamen er wel dertig soldaten opzetten, omsingelden ons huis dat helemaal werd doorzocht. Mijn zoons hadden net rogge gezaaid en wilden het met het paard van G. van Westerveld onderleggen, toen zij werden omsingeld en met de handen in de nek moesten gaan staan. In huis konden ze niets vin-

Theehuis Schaveren annex Kampeeroord, vermoedelijk kort na de Tweede Wereldoorlog (met dank aan het Streekarchief)

Een kiekje van de bakkerij, maalderij en kruidenierszaak 'De Nieuwe Eisch' (met dank aan Gert van den Esschert).

Op de foto van 1923 staan van links naar rechts: oud-eigenaar Gerrit Jan Rodijk, mevrouw Brummel, Aaltje van Beek. Voor Aaltje staat Martina Rodijk. De man met bakkersfiets in het midden is Reinder Pannekoek, en de man met de 'gewone' fiets is Co van Harten. Naast hem staat Dirkje Rodijk-van Malkenhorst met haar zoon Reinhard Rodijk. De vrouw uiterst rechts is Gerritje Rozendal. Op de voorgrond ligt hondje Castor. In 1934 is dit pand afgebroken en is er nieuw gebouwd.

den, behalve een kaart van de omgeving waar gelukkig geen aantekeningen op stonden. Ook wilden twee soldaten spek en worst uit de *wimme* hebben, maar door kordaat optreden van mijn dochter werd dat voorkomen.

Wij moesten allemaal naar de hei lopen waar we bewaakt werden, terwijl andere soldaten de heide en het bos afzochten. Zij hadden ook twee honden bij zich. Op het terrein dat zij afzochten, zaten ook wapens in de grond, maar daar was de laatste veertien dagen niemand bij geweest en hadden de honden gelukkig geen reuk. De man uit Arnhem hielp ook meezoeken. Daarna werden wij verplaatst naar de Langeweg. De Duitsers kwamen ook daarheen met de honden. We werden opgebracht naar hotel Dennenheuvel aan de Heerderweg. Ik had klompen aan, maar die waren wat aan de grote kant. Toen we aan de Heerderweg kwamen, waren mijn voetzolen dan ook erg pijnlijk. Een soldaat uit Hamburg zette asbakken neer en we mochten roken. We werden verhoord, ik als eerste, daarna Frans Vedder (een evacu  uit Arnhem die bij ons in het kookhuis woonde), vervolgens onze Kees en als laatste Gradus. Omdat onze verhalen gelijk waren, verdachten ze ons van het af luisteren van achter de deur. We kregen de persoonsbewijzen terug en mochten gaan als we beloofden dat we terug zouden komen als we iets verdachts zagen.

Het probleem was dat het bijna acht uur (spertijd) was en we niet naar Emst konden lopen. We besloten bij Willem Smid, de fietsenmaker, of veearts De Lint aan te gaan. Ik kon niet meer lopen op mijn klompen en zei tegen de jongens: 'We moeten ergens schoenen zien te krijgen.' Kees zei: 'Dan gaan we naar Van de Vosse.' Daar had hij bij het uitbreken van de oorlog geholpen. Het was doodstil op straat maar wel veel gebrom van terugkerende vliegtuigen. Ineens waren er harde slagen van overbodige bommen die werden afgegooid. Wij kwamen bij Van de Vosse die pas nieuw grind had gekregen. Wij sloften door het grind en zagen boven mensen. De vrouw kwam aan de deur zo wit als een lijk, want zij had ons voor Duitsers

aangezien. Zij hadden namelijk onderduikers; deze kwamen tevoorschijn toen ze hoorden wie we waren. Ik kreeg een paar schoenen, waarna we vanwege de afzettingen met een grote omweg naar huis gegaan zijn.

Mijn vrouw had inmiddels bezoek gehad van de verrader uit Arnhem met een Duitser. Met de karabijn op tafel lieten ze mijn vrouw een stuk spek halen en eisten twee liter melk. De volgende morgen waren we al vroeg aan het knollenplukken om in te kuilen. Ineens stonden de Duitser en de verrader op de stoep te praten met vrouw Vedder. Wij ontdekten dat mijn fiets weg was. Bovendien bleken ze buurvrouw Wijngaards ook twee pond boter en een stuk spek te hebben afgedwongen. Ze hadden er geen rekening mee gehouden dat wij de vorige avond weer waren losgelaten en dachten: die mannen zijn toch niet thuis. Wij hadden mond- en klauwzeer gehad en dat plakkaat zat nog op de deur. Ik zei tegen de verrader: 'U hebt melk bij ons gehaald, maar dat is zeer gevaarlijk. Wij hebben namelijk mond- en klauwzeer.' De Duitser begreep het niet, maar vrouw Vedder maakte het hem duidelijk: 'Ganz geen melk leveren, ganz gevaarlijk.' Ik zei: 'Ik ben mijn *Fahrrad* kwijt, die is gisteren bij Van Beek aan de Langeweg blijven staan.'

Op het gemeentehuis in Epe zat een NSB-burgemeester. Er was een secretaresse die uit Arnhem kwam om voedsel te halen en op het gemeentehuis werd geplaatst. Op een voormiddag kwam ze bij ons aan de deur met een brief, die mijn vrouw en ik in de slaapkamer moesten lezen. Het bleek een brief van Romkes uit Utrecht dat wij niet bang hoefden te zijn voor verraad, maar ze leden honger en probeerden via deze juffrouw wat eten mee te krijgen. Deze dame heeft het bestaan om drie joodse jongens uit Arnhem mee te brengen naar Epe en daar onder te brengen bij particulieren. Zoiets is hartverwarmend, echte naastenliefde.

Op een dag in het laatst van de oorlog kwam een zekere Van Putten uit Vierhouten bij mij. Hij was huisbewaarder bij Van Beuningen, die bezittingen had tussen Gortel en Elspeet, helemaal omzoomd met een ijzeren raster. Hij kwam om aardappelen te kopen met de mededeling: 'Mijn heer is wel tweemaal miljonair, maar heeft toch honger.' Na overleg met mijn vrouw verkocht ik hem twee mud aardappelen voor vijf gulden per mud. Hij keek mij verwonderd aan. Ik zei tegen hem: 'Uw mijnheer heeft veel goeds gedaan.' Meer zei ik niet. Hij heeft de aardappelen opgehaald, maar is in het Gortelse Bos aangehouden door landwachters die een munitielager bewaakten. Of zij de aardappelen hebben afgenomen, weet ik niet, maar hij heeft wel mijn naam moeten noemen. Die week zijn ze allebei opgepakt en later weer losgelaten, dit in verband met de droppings op de Zesendertig Bunder.

Dokter Groen die nu op de Koerberg in Heerde woont, heeft daarvoor bij ons op de Steenderbult in een planken gebouwtje gewoond. Hij was arts in Amsterdam en jood en moest in de oorlog vluchten. Hij kwam terecht in een hol op het terrein van Van Beuningen, samen met een Engelse piloot. Van Beuningen zelf bracht hun eten. Lang hebben ze daar niet gezeten, want het was behoorlijk vochtig in de

Het Haackshuis bij de N.V. Industrie, eind jaren 1930

grond. Daarna zijn ze in de buurt van Garderen terechtgekomen, daar gegrepen en weer gevlucht met behulp van een politieagent die hen moest bewaken. In een arbeidershuisje in Staverden zijn ze ondergedoken. Door de NSB-burgemeester van Putten is het huis doorzocht, evenals de omgevende bossen, maar er werd niets gevonden.

DE STAKING BIJ DE INDUSTRIE

We hebben een groot verlies geleden tijdens de meistaking op De Industrie in Vaassen. Mijn stiefzoon Hendrik Proper werkte daar. Hij werd met drie anderen gearresteerd en in de villa aan de Groteweg (het Haackshuis) ter dood veroordeeld en weggevoerd. Een van hen, een zekere Van Norel, sprong bij de Rotterdamse Kopermolen in Wenum uit de auto, vluchtte weg en ont-

Onthulling monument bij de N.V. Industrie, 4 mei 1946

kwam. Bijna de hele oorlogstijd wisten we niet waar ze heen waren gevoerd en bleven hoop houden. Met de luchtlanding in Arnhem ging een aantal NSB'ers en landwachten op de loop, maar kwam in de val bij Zwolle en Deventer. Enkelen werden gegrepen, ook twee uit Overijssel. Deze bekenden dat ze drie mannen op de Waterberg bij Arnhem hadden doodgeschoten. Wij kregen toen wat kleren van Hendrik te zien om te beoordelen of ze van hem waren. Toen wisten wij dat zijn vrouw weduwe was geworden en met vier kinderen achterbleef, en dat wij een zoon hadden verloren. Bij De Industrie staat een gedenkteken met de namen erop.

JACHTOPZIENER SCHRIJVER

Op de hei hadden wij een hol gegraven voor Joodse onderduikers. Op dat terrein kwam jachtopziener Schrijver weleens duiven schieten, hoewel het zijn jachtterrein niet was. Men zei dat hij weleens ging luisteren bij de onderkomens onder de grond wat heel gevaarlijk was. Mijn dochter waarschuwde verschillende malen voor razzia's. De jachtopziener is daar doodgeschoten, hoewel er geen Joden wa-

ren, want het dak van de hut was ingezakt. H. Tellegen kwam bij ons vragen of wij jachtopziener Schrijver ook gezien hadden, want die was de vorige dag niet thuisgekomen. Wij hadden wel schoten gehoord bij het Theehuis en verderop, maar er geen aandacht aan geschonken. Gerrit Slijkhuis was bij ons een nieuw dak op de schuur aan het leggen en zei nog: 'Er wordt ook geschoten; het zal Schrijver wel zijn die op duiven schiet.' Ik geloof dat H. Tellegen, die weleens met Schrijver naar het jachtveld ging, hem dood heeft gevonden. De Duitsers kwamen ook en vroegen of het een partijman was. Toen dat niet het geval was, zeiden ze: 'Juden', want het hol lag open en bloot.

De zondag erop liep de hei vol mensen die nieuwsgierig waren. Ik hield mijn hart vast, want er zat ook een hol met wapens. Net tegenover het jonge bos lag nog snoeisels van de bonenstokken. Daar hadden wij plaggen gestoken om het gat met de munitie te bedekken. De plek was maar enkele passen verwijderd van een hol waar jongens in zaten die gezocht werden. Jongens uit Apeldoorn hebben met een handkar de munitie opgehaald. Ze hadden rijzebossen op de munitie gelegd maar het was dooi en de kar zakte in de modder. Ze zijn toen halverwege tot de Steenderbult gekomen en zijn teruggekeerd tot bij de struiken waar ze de munitie hebben verstopt, met de rijzebossen erbovenop. Ik zei nog: 'Morgen moet het verdwijnen.' Veldwachter Post heeft de jongens wel gezien, maar stopte niet en ging naar ons huis toe. Hij was van plan een paar onderduikers bij ons te plaatsen. Maar dat ging niet door, want het was volgens hem te gevaarlijk geworden met de munitie in de buurt.

De volgende morgen ben ik er met een kruiwagen naartoe gegaan en heb twee kuilen gegraven. Tegen de avond ben ik op wacht gaan staan en heb de jongens gevraagd de munitie in de kuilen te stoppen en goed af te dichten met zoden en blad. Daarna sneeuwde het en was de plek goed bedekt. Maar een paar dagen later zagen wij een vrachtwagen in de kwekerij staan en werd de munitie opgegraven. Wilhelm had het aangewezen, maar niemand verraden. Hij heeft zijn leven nog willen redden, maar is doodgeschoten. Ik ben bang dat hij is verraden.

SLOT

Ik ben nu aan het eind gekomen van mijn belevenissen in de oorlog. Wel wil ik nog waarschuwen voor het feit dat veel mensen zeggen: 'Weg met het leger.' Want dan krijgen wij weer de revolver op de borst gedrukt en het zal nog veel erger zijn dan toen. Maar dan is het te laat. 'Nederland, denk om uw zaak.'

NOOT

1. Over Harm Ebink heeft Frans Schumacher een artikel geschreven in *Ampt Epe*, nummer 192, april 2013.

BOEKBESPREKING: 'HAAR WENS VERKREGEN'

GEDACHTEN, 1919-1959, VAN J.C. MULDER-VAN NAMEN

WILLY SMIT-BUIT

Krakende wagens lopen het langst. Dit oude spreekwoord was zeker ook van toepassing op Johanna Catharina (roepnaam: Nannie) Mulder-van Namen. Wie zich verdiept in het boekje dat de herinneringen van deze dame bevat, merkt al op de eerste bladzijde dat haar levenspad niet bepaald over rozen ging. De levensbeschrijving kreeg de titel: *Haar wens verkregen*. Deze titel slaat op het hiernamaals, want tijdens Nannies aardse leven bleven haar diepste wensen on vervuld. Daar kwam nog bij dat ze altijd te kampen had met hoofdpijn en ander lichamelijk ongemak. Ze begon de dag met een paar aspirines. Toch is ze 95 jaar geworden.

Nannie van Namen werd in 1888 in Zwijndrecht geboren als vijfde kind van Jan van Namen en Anna Vetten. Haar vader stierf nog voor haar geboorte. Een groot deel van haar leven heeft ze in Oene gewoond, waar haar echtgenoot Harm Mulder in 1915 directeur werd van de in 1895 opgerichte Coöperatieve Zuivelfabriek 'De Hoop'. Harm en Nannie trouwden vlak daarna. Ze waren toen allebei 26 jaar, bruid en bruidegom scheelden nog geen maand in leeftijd. In 1919 begon Nannie met het op papier zetten van wat er in haar omging. Ze is

daarmee veertig jaar doorgedaan en heeft vier schriften volgeschreven. Soms sloeg ze een tijdje over, een andere keer greep ze bijna iedere dag naar de pen. Haar taalgebruik was eenvoudig en ongeunsteld, toch biedt haar geschrift, dat ze ‘gedachteboek’ noemde, een intiem kijkje in het leven van een vrouw die tot de klasse van de dorpsnotabelen behoorde. Mevrouw Mulder kwam over de vloer bij de dokter, de dominee en de hoofdonderwijzer. Ze had belangstelling voor het wereldgebeuren, maar meer nog voor het kerkelijke leven. De zondagse kerkgang was voor haar het hoogtepunt van de week, al bezochten de Mulders niet de kerk in hun eigen dorp. Oene was een hervormd (gereformeerde bonds) dorp; het echtpaar Mulder was gereformeerd en ging naar de kerk in Epe. Leerstellig lagen beide geloofsrichtingen niet ver uiteen, want in beide gevallen hield men vast aan de rechtzinnige bijbeluitleg. Maar de gereformeerden hadden vanwege de oprukkende vrijzinnigheid gebroken met de hervormde kerk, terwijl de gereformeerde bonders ervoor kozen binnen de hervormde kerk te blijven.

Nederland raakte in de eerste helft van de twintigste eeuw verzuimd. Daardoor werd de kerkelijke scheiding doorgetrokken naar de andere geledingen van de samenleving. Harm en Nannie stonden in Oene dus min of meer aan de zijlijn.

Vroeger verliep een vrouwenleven dikwijls voorspelbaar: trouwen en kinderen krijgen, de huishouding regelen en de kostwinner ondersteunen. Dankzij de inzet van zijn vrouw kon een man voluit voor een carrière gaan. Nannie had zo’n leven graag gewild, maar toen ze voor in de dertig was, werd als gevolg van een operatie alle hoop op een kind de bodem ingeslagen. Het moederschap werd bijna een obsessie voor haar. Daarom ging ze op zoek naar een uitlaatklep. In *De Standaard*, het dagblad van de gereformeerde gezindte, stond regelmatig een oproep om een pleegkind in huis te nemen. Nu de ‘eigenlijke bestemming der vrouw’ niet voor

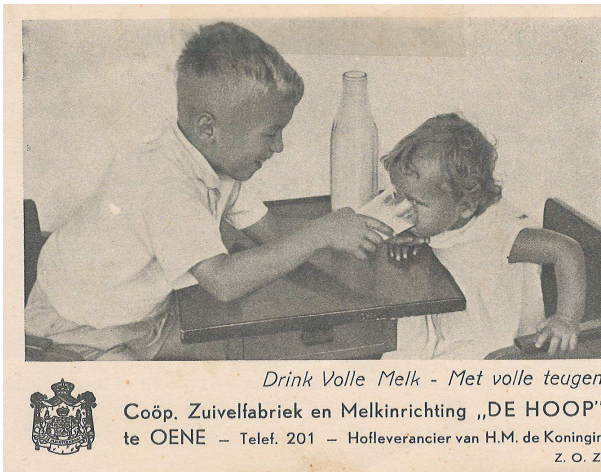
haar was weggelegd, vond Nannie voldoening in de zorg voor andermans kinderen. Annie en Rosa Molzer, Käthe Satori, alle drie zijn ze een jaar of tien in het gezin Mulder opgevoed.

Na de oorlog kwamen nog twee uit Ambon afkomstige meisjes, Julia en Ineke de Queljoe, een tijdlang in Nannies huis wonen.

Harm Mulder gaf leiding aan de stoomzui-

*Karrenvol melkbussen. Was er iets te vieren? De vlag hangt uit.
Harm staat tweede van links (foto uit 1915).*

velfabriek. Dat was bepaald geen sinecure. Voortdurend moest hij opboksen tegen koppige boeren, die van nieuwlichterij niets moesten hebben. Gelukkig waren er ook boeren genoeg die wel met hun tijd mee wilden gaan en kreeg Harm de bouw van een nieuwe fabriek op de plaats, en in plaats, van de oude er toch door. Terwijl de melkontvangst en -verwerking gewoon doorgingen, werd in 1922 begonnen

met de nieuwbouw van de fabriek. Later kwam er behalve de bestaande boterfabriek – de Veluwse melkfabrieken waren overwegend boterfabrieken – een melkinrichting, waarbij ook pap, vla en andere soorten zuivel in productie werden genomen. Eind 1934 mocht de fabriek het wapenschild ‘Hofleverancier’ dragen. Voor Harm voelde het kroontje op de gevel van de fabriek als de kroon op zijn werk.

Nannies echtgenoot zette zich naast zijn beroepsarbeid in voor kerk, staat en maatschappij: als ambtsdrager in de gereformeerde kerk in Epe, binnen de antirevolutionaire kiesvereniging, als voorzitter van het zangkoor en als kassier van de Boerenleenbank.

En Nannie? Ze hield van haar man en gaf hem de ruimte. Maar op een punt konden man en vrouw het niet eens worden. Nannie kon niet aarden in Oene, het liefst vertrok ze naar de stad om wat meer afleiding te krijgen. Als dat niet ging, dan tenminste naar Epe, een levendiger dorp. Nannie verwachtte in Epe meer aansluiting te krijgen bij gelijkgestemde gereformeerden, maar Harm vond dat een directeur vlak bij de fabriek moest wonen.

Harm stierf onverwacht in 1948. Nannie kocht alsnog een huis in Epe. Nu realiseerde ze zich dat ze liever levenslang met Harm in Oene gebleven was dan zonder hem in Epe. Tot vreugde van Nannie werd het verlies van Harm enigszins ge-

compenseerd door het gezelschap van haar lievelingsnicht en naamgenote Nannie Vis. Lange logeerpartijen van Nannie Vis liepen ten slotte uit op een permanent verblijf van Nannie bij haar tante.

*Visite werd altijd erg op prijs gesteld.
Direct aan de tafel zitten Harm en Nannie
(foto uit 1920). De andere personen zijn:
Dirk v.d. Plas, Brummel en mejuffrouw Maters.*

*Rechts een foto van Stoom-
zuivelfabriek De Hoop met
enkele vervoermiddelen, waar-
onder de nieuwe, eerste auto.
Links de directeurswoning.
Hieronder nog een close-up van
eenzelfde 'driewieler', met
reclame als: 'Zuiveldemonstra-
ties van Jan Welgemoed',
'Neerlands zuivel voedt U
goed!' en 'Melk sterkt'.*

Al hadden Nannie en Harm geen kinderen gekregen, in hun huis was het een voortdurend gaan en komen van mensen. Een bonte stoet trok voorbij, altijd waren er logés, was er drukte van familie, vrienden en kennissen. Gezelligheid en afleiding, daar hield Nannie wel van. Maar al die drukte eiste ook zijn tol.

Pijn hier en pijn daar. Dan moest Nannie dagenlang op bed blijven liggen, bezocht ze de ene dokter na de andere, ging ze ziekenhuis in, ziekenhuis uit. Natte kompressen tegen de buikpijn, hypnose om van de hoofdpijn af te komen, een leeg mummelmondje omdat alle tanden en kiezen getrokken moesten worden, een strumaoperatie (destijds veel voorkomend op de Noordwest-Veluwe), een steenpuist op de borst die opengesneden moest worden. Kwalen te over, hier willekeurig bijeengeharkt over een periode van veertig jaar.

Behalve het getob met haar gezondheid had Nannie veel last van zondebesef. Haar gedachten cirkelden telkens weer om de vraag of ze haar zegeningen wel genoeg telde, of ze wel genoeg deed voor andere mensen, of haar oordeel niet te hard was, want soms had ze een scherpe tong. En het stoorde haar ook dat haar pleegdochters hun eigen weg kozen in plaats van het pad dat in Oene voor hen was uitgestippeld. Nannie had op meer dankbaarheid gerekend. Het ene meisje koos een verkeerd vriendje, het andere zocht wereldse genoegens en vooral de opvoeding van het Duitse meisje dat tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog bij de familie woonde viel flink tegen. Na een communiqué over haar gezondheid verwoordde Nannie de opvoedingsperikelen op woensdag 26 augustus 1935 als volgt (p. 110, 111):

'Ik rust nu veel en gebruik evenals vroeger baden. Vrijdag is de hoofdpijn ontzettend geweest, zodat de dokter mij een spuitje moest geven. Nu ben ik weer een paar dagen tamelijk goed. (...) Behalve Harm heeft iedereen een hekel aan haar. Waarom hij niet? Omdat zij zich dan op zijn liefst voordoet, hij gelooft en ziet het niet. Ik weet wel, er is niets aan te doen haar weg te krijgen, doch als hij het maar meevoelde, ik sta in dezen zo alleen. Hij denkt dat Co (zuster van Nannie) in Baarn wel met haar op kan schieten, maar weet niet dat zij dat om mij zegt. Verleden week beweerde Co nog het zo'n lastig kind te vinden, maar er beter tegen te kunnen dan ik. Ook is het allemaal mijn schuld. Ik heb haar in huis gehaald en heb wel eens het gevoel of in dit geval mijn grote liefde voor kinderen en de teleurstelling daarover wel eens mijn dood zou kunnen zijn'.

Als je bladert en leest in haar gedachteboek, wordt het zelfbeklag van Nannie je soms teveel. Dan denk je: mens, houd nu eens op met dat gezeur en geklaag! Je hebt heus een zinvol leven geleid. Je huis stond altijd voor anderen open, met name toen Nederland door Duitsland bezet was. Dan waren jullie overdag met zijn tiene, je huis zat tot aan de nok toe vol. En niemand die aan de deur kwam, werd zonder eten weggestuurd. Vervolgens bedenk je dat Nannie zich juist in haar schrift kon laten gaan. Daarin kon ze haar verdriet over haar kinderloosheid uitspreken, Harm had zich er veel gemakkelijker bij neergelegd. Bij hem hoefde ze niet aan te komen met weggaan uit Oene, hoe graag ze dat ook wilde. Nannie probeerde daarom de pijn maar van zich af te schrijven. Het boekje weerspiegelt dus

vooral haar sombere kant, haar onvermogen ergens een punt achter te zetten. Daarom is het goed dat achter in het gedachteboekje een paar documenten staan afgedrukt die weergeven hoe andere mensen tegen Nannie aankeken. Het gaat om toespraken ter ere van het 25-jarig jubileum van de directeur van de zuivelfabriek. Geheel volgens de heersende code kreeg de vrouw van de jubilaris ook haar aandeel in de lovende woorden. Toch gaf Gerrit Vijge, die het woord voerde namens het personeel, de indruk dat hij meende wat hij zei. Nadat hij Harm had bedankt, richtte hij het woord tot Nannie (p. 241-242):

‘En u ook, mevrouw! U hebt wel een bijzondere plaats ingenomen bij het personeel door uw vriendelijkheid en goedheid. Jarenlang heeft u ons elke morgen verkwikt met een kop koffie, en was het dat er om de een of andere reden ‘s avonds laat of ‘s nachts gewerkt moest worden, ook dan kwam u met een vriendelijk woord ons iets aanbieden, om zo ons werk te ver-aangenamen. Op een wijze zoals u, mevrouw, dat alleen kon. Wij kunnen ons de fabriek niet denken zonder u. Want was het dat u ziek was, wat in deze vijftiengig jaar niet aan u en uw man is voorbijgegaan, dan voelden wij alsof er een plaats onbezet was. Maar Gode zij dank, zijt ge tot op deze dag voor elkaar en ons als personeel gespaard gebleven. Gij beiden, meneer en mevrouw, zijt veel voor ons geweest en hebt uw kracht en liefde gesteld in dienst van de fabriek en van ons.’

De herinneringen van Nannie Mulder zijn in 2013 uitgegeven door een achterneef, die na haar dood in het bezit van haar papieren is gekomen. Terecht vond deze neef dat de beschrijvingen van zijn oudtante enige aandacht verdienden, binnen de familiekring, maar ook in de omgeving waar oudtante Nannie het grootste deel van haar leven heeft doorgebracht: in Oene en Epe. Allerlei namen van bekenden – bij de oudsten onder ons roepen ze ook in het begin van de eenentwintigste eeuw nog een herinnering op – passeren de revue. Wat rest is bewondering voor de gastvrijheid van Harm en Nannie; na Harms dood, van tante Nannie en nicht Nannie. En voor de trouw waarmee ze hun zieke medemensen opzochten. Meer van dat soort mensen, alsjeblijft.

GEGEVENS

‘Haar wens verkregen’, 257 blz. U kunt het boek tot 1 april a.s. bestellen (€ 20 plus porto) bij Hannie Tijman, tel. (038) 447 0620 of per e-mail: tijman@solcon.nl

Na veel omzwervingen, tot verdriet van veel Oenenaren, werd een definitieve plek voor de gevelsteen gevonden; daarbij werd ook ruimte gecreëerd voor het hofleverancierswapen (1993).

NAJAARSEXCURSIE OP HET LANDGOED TONGEREN

EEF BRUMMEL

Op zaterdag 26 oktober verzamelde zich om 10.00 uur in de ochtend een groot aantal belangstellenden in de Houtschuur aan de Chevalierlaan op het landgoed Tongeren om deel te nemen aan de Najaarsexcursie van Ampt Epe. Het aantal deelnemers was zo groot (50 personen) dat de groep moest worden gesplitst. De twee groepen begonnen onder leiding van Taco van der Feltz en Niels van der Vlugt, leden van de familie Rauwenhoff, rond half 11 aan de rondwandeling over het landgoed. De eigenlijke excursie werd voorafgegaan door een inleiding van Taco van der Feltz, die de historie en de ontwikkeling van het landgoed schetste.

De geschiedenis van het landgoed Tongeren begint in de tweede helft van de 18^e eeuw, wanneer Nicolaas Willem de Meester, toen burgemeester van Harderwijk, door vererving via zijn moeder in het bezit komt van enige herengoederen in de buurschap Tongeren bij Epe. Hij wordt daar in 1759 tot boerrichter benoemd. Hij overlijdt echter al in 1763 en in 1768 wordt zijn nalatenschap verdeeld. Daarbij krijgt zijn dochter Cornelia Maria de Meester, die met Jan Hendrik Rauwenhoff is gehuwd, enige goederen ‘in het Ampte van Eepe’ in de buurschap Tongeren toegewezen: een vijftal, los van elkaar gelegen, zogenaamde erven.

Jan Hendrik Rauwenhoff is burgemeester van Elburg. Hij is degene geweest die van deze erven het landgoed Tongeren vorm heeft gegeven, overeenkomstig zijn poëtische inzichten, in de stijl van Engelse landschapstuinen. In 1769 werd het pand gekocht dat we nu als Het Boschhuis kennen. In het begin van de 19^e eeuw werd het Huis Tongeren gebouwd, dat 100 jaar later het Oude Huis genoemd wordt. In 1812 werd een natuurbegraafplaats aangelegd met daarbij op het toegangshek het door Jan Hendrik Rauwenhoff gemaakte gedicht:

*Betreed, O Wandelaar met eerbied dezen grond
Aan dooden toegewijd ter rustplaats; 't graf is heilig
En zij wier asch hier rust zijn voor all' onrust veilig
Schoon hen geen marmer dekt, maar heide groei' in 't rond.*

De eerste die er in 1812 begraven werd, was de dichteres en schrijfster Elisabeth Maria Post, die zeer bevriend was met Jan Hendriks dochter Anna, die eveneens in 1812 overleed. Jan Hendrik Rauwenhoff overleed op 85-jarige leeftijd in 1815.

De kinderen van Jan Hendrik Rauwenhoff en Cornelia de Meester beheerden aanvankelijk gemeenschappelijk het landgoed. De kleinzoon van Jan Hendrik, ook Jan Hendrik geheten, nam uiteindelijk op 22-jarige leeftijd in 1821 het beheer van het landgoed op zich. Hij overleed in 1833 op 34-jarige leeftijd en liet een viertal kleine kinderen na. Een koopman in Amsterdam, Charles le Chevalier, een vriend van de familie, kreeg de voogdij over deze kinderen. Charles was in 1800 in Kopenhagen geboren. Hij was gehuwd met Doortje de la Fontaine Schluter, die in 1842 overleed.

Hij maakte uiteraard kennis met Anna van Heurn, de weduwe van Jan Hendrik. In 1845 trouwden ze, waarna Charles het beheer over het landgoed Tongeren kreeg. Hij was degene die door aankoop van enkele kleine percelen met boerderijen van het landgoed een aaneengesloten geheel wist te maken. Ook werden er enige nieuwe boerderijen gebouwd. Tevens werden

stukken heide om het landgoed aangekocht en ontgonnen voor de bosbouw. Hij was het ook die voor het eerst kunstmest introduceerde in de vorm van onder andere guano, waardoor de landbouwopbrengst sterk werd verbeterd.

Charles le Chevalier is de geschiedenis ingegaan als de weldoener van Tongeren. Hij was voortdurend op zoek naar landverbeteringen, samen met Buys Ballot, de eigenaar van het aangrenzende landgoed Welna. Ook wilde hij door de bevordering van de veeteelt, in plaats van de schapenhouderij, de agrarische bevolking van Tongeren in positieve zin ontwikkelen. Hij vond dus ook dat de kinderen een kans moesten krijgen op goed onderwijs. In 1867 werd met de bouw van een school begonnen en in 1868 volgde de benoeming van het eerste hoofd der school, de heer B.H. Wesseldijk. In 1866 werd het Huis Tongeren grondig verbouwd om de uitgebreide familie in de zomermaanden te kunnen ontvangen. In 1875 overleed Anna van Heurn. Na zestig jaar werd er weer een lid van de familie begraven op de natuurbegraafplaats.

Na de dood van Charles le Chevalier in 1881 waren er drie erfgenamen: Nicolaas, Willem en Anna. Nicolaas kreeg het noordelijk deel, Willem het middendeel met het huis Tongeren, en Anna het zuidelijk deel. Willem was getrouwd met Francina Felicia (Fanny) Tobias. Nicolaas besloot op Tongeren een huis te gaan bouwen. Dat werd Het Hul. In 1882 werd de bouw ervan aanbesteed voor een totaalbedrag van ruim fl. 35.000.

In 1907 werd besloten tot oprichting van de NV 'Maatschappij tot Exploitatie van

het landgoed Tongeren onder Epe', onder andere met het doel versnippering van het landgoed in de toekomst te voorkomen.

De stichting rust op een drietal pijlers: de ontwikkeling van de bosbouw, de landbouw en de recreatie. Om het landgoed economisch in stand te kunnen houden is het voor de toekomst belangrijk onder andere een landbouw- en veeteeltmethode op biologische en duurzame basis te realiseren. Daarom is een aantal jaren geleden besloten een hierop gebaseerd landbouwbedrijf te stichten volgens de laatste en meest moderne inzichten en ontwikkelingen. Hiervoor moest echter wel het gemeentelijk bestemmingsplan worden gewijzigd. Dit bleek een uitermate moeizame procedure te zijn die uiteindelijk na een periode van meer dan tien jaar zijn beslag heeft gekregen. In februari 2013 is de toestemming verleend en binnenkort zal met de bouw van de boerderij worden begonnen.

Hierna gaat de excursie van start over het thans 500 ha grote landgoed Tongeren. Via de Korrenbergweg komen we langs de Korrenberg, een in koloniale stijl in het begin van de 20^e eeuw gebouwde villa met de in de Tongerense kleuren uitgevoerde luiken. Vanuit de villa moet er altijd een vrij en onbelemmerd uitzicht zijn op de Chevalierlaan. De naam komt waarschijnlijk van de korhoenders die hier vroeger voorkwamen. We vervolgen de route over het Gebed zonder Eind, een weg in een eindeloze bocht, die eindigt bij de Vierhousterweg. Hier komen we in het Smitsveen, ook wel Tongerense Heide genoemd. Het is een gebied met een zeer gevarieerde vegetatie en een groot aantal vennen. Via het Van Manenspad komen we op de Chevalierlaan. Van hieruit hebben we een mooi uitzicht op de Chevalierschool, die in 1996, kort na het 125-jarig bestaan, is gesloten, en op enige oude boerderijen. Van de Chevalierlaan gaan we de Koeweg in en komen langs de oudste boerderij van Tongeren: TAA.RE wordt al in 1718 genoemd. Waar die naam vandaan komt, is niet bekend. We komen nu in het parkbos en bij de vijver Fanny's Lust, genoemd naar de echtgenote van Willem Rauwenhoff. Bij de vijver (waar ooit ook de 'filosofenhut' heeft gestaan) zien we de onlangs (her)onthulde herinneringsvaas van Elisabeth Maria Post uit 1912, die hier een plek heeft gevonden, na decennialang om en in de Grote Kerk in Epe te hebben gestaan. Aan de andere kant van het pad zien we Het Oude Huis, destijds het hoofdverblijf van de

familie Rauwenhoff.

Verder komen we de dikste boom van Tongeren tegen, een meer dan 100 jaar oude eik met een omvang van zeker 4,50 m.

De wandeling voert ons verder over het 'Gait-Janpaadje', waaraan een aardige anekdote is verbonden (met dank voor de aanvullende info van Gert van den Esschert,

EB). Gerrit-Jan (Gait Jan) van Tongeren was een van de pachtboeren op het landgoed. Met zijn vee moest hij tweemaal per dag over dit bospaadje dat natuurlijk al heel snel onbegaanbaar werd. Hij besloot in de jaren zeventig het paadje op eigen kosten van klinkers te voorzien om zo een beter begaanbare doorgang te krijgen. Toen hij pachtboer af was, bood hij de directeur van het landgoed de klinkers te koop aan, maar deze vond dat niet zo'n goed idee. 'Weet je wat?' zei hij. 'We noemen dit pad voortaan officieel het Gait-Janpaadje', en zo draagt het nu nog steeds de naam van Gerrit Jan van Tongeren.

We komen op onze wandeling weer aan op de Chevalierlaan, die we oversteken waarna we op de plaats komen waar tot begin jaren veertig van de vorige eeuw de villa 't Hul stond. Toen deze werd afgebroken, bleef 't Hulletje, het voormalige koetshuis, gespaard. Dat er op het grondgebied van het landgoed al sinds onheuglijke tijden bewoning is geweest, bewijst de aanwezigheid van twee grafheuvels op dit terrein. Er hebben hier ook hanzewegen gelopen als verbindingen tussen Elburg en Apeldoorn, en tussen Harderwijk en Deventer.

Hierna komen we aan op de natuurbegraafplaats waar momenteel zo'n zeventig leden van de Rauwenhoff-familie begraven liggen. De begraafplaats nadert de maximumcapaciteit en zal worden uitgebreid. De graven zijn allemaal voorzien van dezelfde grafstenen en bedekt met een bepaald soort mos. We treffen er de 'Jan Krefferbank' aan ter herinnering aan de man die veel heeft bijgedragen aan het onderhoud van de begraafplaats.

Via de Godesbergallee, waarlangs de overleden familieleden ten grave worden gedragen, arriveren we weer bij de Houtschuur, waar de zeer geslaagde excursie, onder dankzegging aan de beide gidsen, wordt beëindigd.

FOTO'S

Met dank aan Aart Schurink

HET HANENDORP EN DE HANENDORPERWEG (V)

EEN WANDELING LANGS OUDE EN NIEUWE PANDEN

EVERT DE JONGE

‘Ontginningshuizen’

Op de splitsing van de huidige Schaverenseweg (in 1832 Achterenkerheideweg) en de Hanendorperweg staan, vanaf Emst gezien, tot de kruising met de Koeweg links twee huizen en rechts vier huizen. Deze zes woningen werden allemaal na de verkoop van de markengronden gebouwd. In de late negentiende eeuw werd daar eerst ontgonnen, waarna – na 1900 – de huizen verrezen.

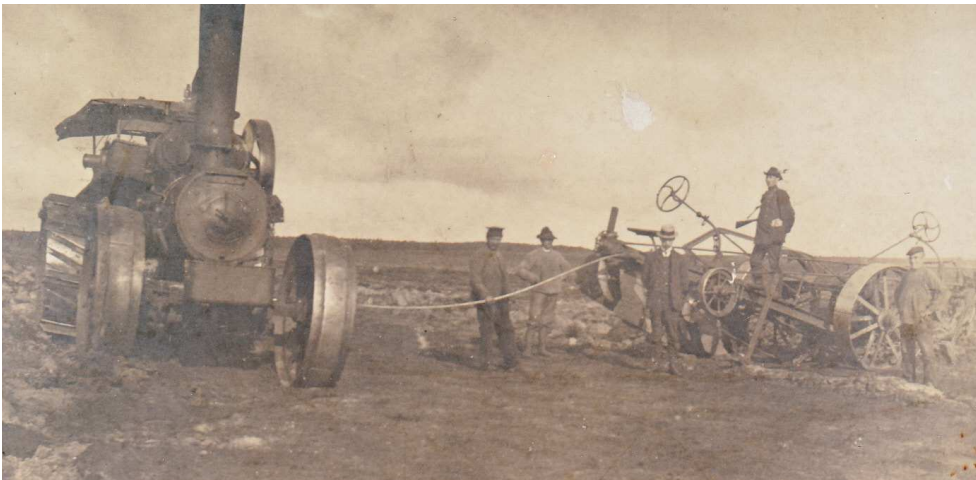
Ik behandel eerst de vier huizen rechts van de weg, genummerd Hanendorperweg 68-76. Ze staan op sectie N nummers 85 en een klein deel van 86 (situatie 1832), beide dus eigendom van de Buurt (marke) van Emst en omschreven als ‘weiland’, groot 2.57.60 ha, en een ‘bos’ van circa 7,5 ha. Tot omstreeks 1870 bleef de situatie ongewijzigd, want kort daarna werd in het kadaster aangegeven dat er percelen waren hermeten, waaruit nieuwe percelen waren ontstaan.

Ontginningen

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam ook Nederland in de greep van de industriële revolutie en deed de stoommachine zijn entree. In een hoog tempo werden spoorlijnen aangelegd, waardoor de wereld kleiner werd. Ook het wegen- en waternetwerk werd uitgebreid. Dit alles leidde tot behoefte aan modernisering van de toenmalige statische landbouw; de markenwetgeving zorgde voor de rest. De woeste gronden moesten en werden ontgonnen! Ook in Emst. Er kwam door deze ontwikkelingen veel land beschikbaar, zodat veel voormalige landarbeiders en jongere zonen van boeren zich in het gebied vestigden. Het ontginnen kon dan ook starten. Men kon daarbij hulp krijgen van de in 1888 opgerichte vereniging Nederlandsche Heidemaaatschappij, gevestigd te Arnhem, die speciaal was opgericht om ontginningen van woeste gronden te stimuleren en daarbij van advies te dienen. De leden waren notabelen, ook koning Willem III was lid. Ze ontgonnen ook zelf en speelden een rol bij het ontstaan van Staatsbosbeheer.

Van belang was ook de mechanisatie; daardoor waren er minder arbeidskrachten nodig. De dagloner verdween dan ook; men werd fabrieksarbeider. Sommigen combineerden hun fabrieksarbeid met boeren. Op de ontgonnen percelen werden dan ook veel zogenaamde keuterboerderijen gebouwd. Het voorhuis bevatte een kamer, enkele bedsteden en natuurlijk de ‘goate’. Hier werd gekookt, gewassen, enzovoorts. Het achterhuis bestond uit de deel, met aan weerszijden een (grup)stal. Boven het voorhuis was de hooizolder. De veestapel was klein: een koe, wat varkens en kippen. De meeste ‘nieuwe’ boeren werkten vaak overdag op de fabriek en ‘s avonds werd op het land gewerkt. Moeder de vrouw deed de huishouding, verzorgde de kinderen, maar onderhield tevens de moestuin.

Zo ontstond vanaf circa 1880 een agrarische samenleving van kleine boeren die pas voor de oorlog zou verdwijnen.

Stoomploeg te Gortel, 5 juli 1909 (met dank aan Frans Schumacher)

We volgen eerst N 338, dat 4.66.08 ha groot was en in 1832 dus nog eigendom was van de Buurt, maar al kort daarna werd gesplitst in N 367, groot 2.89.10 (heide), en N 369, beide omstreeks 1875/76 verkocht. N 367 kwam in handen van Frederik van de Weerd & W. van Huffelen en werd na hermeting omgenummerd in N 578, groot 2.86.03 ha. In 1891 was het in handen van zowel Van de Weerd als Albert en Jan Bosman uit Heerde, en Frederik en Christiaan Bomhof uit Wapenveld. De Bomhofs zullen het mogelijk geërfd hebben van Frederiks vrouw W. van Huffelen. Omstreeks 1900 werd het doorverkocht aan Arend van Apeldoorn, voor 2/3, en aan Gerrit en Janna van Apeldoorn, voor 1/3 deel. Zij lieten het ontginnen, waarna bouw- en weilanden ontstonden. Bovendien werd er toen een huis gezet, dat omstreeks 1923 zal zijn verkocht aan Herman Koers Gzn., al bleef Arend van Apeldoorn mede-eigenaar. In 1924 splitsten zij hun delen. Het huis bleef eigendom van Koers, na omnummering N 870, groot 1,6 ha. In 1931 werd het huis gesloopt, waarna nieuwbouw werd gepleegd. Het perceel werd nu N 1013.

N 369: Hanendorperweg 74

We volgen nu N 369. Na splitsing werd het een perceel met een grootte van 1,11 ha, dat na aankoop in 1884 door Hendrik Steenvoort werd ontgonnen en vervolgens in handen kwam van Hendrik Steenvoort Jansz. Lang was die niet bezitter, want in 1886 werd Hermen van Zuuk Gzn. te Emst eigenaar. Hetzelfde jaar verkocht hij het perceel aan Jan van Essen, geboren te Nunspeet in 1841, de ongehuwde zoon van Frederik van Essen en Jannetje van Herskamp. Tien jaar later vererfde het perceel op zijn broer Gerrit van Essen, getrouwd met Hendrika van den Berg. Jan of zijn broer Gerrit heeft waarschijnlijk het huis Hanendorperweg 74 laten bouwen op een afgesplitst perceel. Dat moet vóór 1911 zijn geweest, want in dat jaar is Derk Jan Vosselman, landbouwer en getrouwd met Anna Maria Vosselman, eige-

De voormalige keuterboerderij, Hanendorperweg 74, omstreeks 1975 (Foto: coll. Bouwdossiers gemeente Epe)

naar van een huis en schuur, groot 0.19.30 ha, dat in 1913 werd samengevoegd, zodat het perceel 1.26.80 ha groot werd.

Op 10 april 1934 werd zijn zoon Marten Vosselman eigenaar. Hij was geboren in Epe op 10 november 1902, landbouwer van beroep. Marten verkocht delen van het perceel in 1944 en 1947. Hij was toen fabrieksarbeider. Op 2 juli 1951 werd bij notaris Bud-dingh te Vaassen de verkoop aan Hermannus Jacobus Vorsselman Jac.Jzn.,

landbouwer, geregistreerd van het huis en schuurtje met grond, sectie N 968, groot 1.28.00 ha, voor fl. 5.500.

Met de komst van Herman en zijn vrouw zijn we beter ingelicht over het wel en wee van het pand. De nieuwe eigenaren lieten als eerste op 22 oktober 1951 nieuwe kozijnen plaatsen voor een bedrag van fl. 700; op 12 oktober 1953 volgde de bouw van een (stenen) kippenhok voor fl. 850. Ingrijpender was een verbouwing van het huis, waarvoor op 18 december 1967 vergunning werd verleend. De uitvoerder was aannemer F. Braakman die voor fl. 1.000 de zijmuur verving, de bedsteden afbrak en de deel bij het huis trok. Alleen de keuken en het opkamertje bleven intact. Zonder vergunning – en dat kon toen nog – verrezen een aantal houten schuurtjes, waarin onder andere honden huisden, want Herman, werkzaam bij de VMI, paste vaak op de viervoeters van zijn werkgever.

De zoon van Herman verwierf ondertussen het naastgelegen land, zodat er voor het huis en land drie kadastrale nummers waren, waarvan er één een gedeelte van een oude weg betrof die in vroeger tijden de boerderijen (o.a. 'Scholten') aan de Koeweg, via de heide en de Engbroekweg, met de Hogeweg verbond. Via die weg kwam men in Epe.

Herman boerde niet meer, zodat het land werd verpacht aan een boer uit de Beemte die er jaarlijks maïs op verbouwde. Het kippenhok werd verbouwd tot zomerhuisje, waar meer dan twintig jaar een Leidse familie de zomer door zou brengen. Zonder douche en met buitentoilet, maar dat was toen nog heel gewoon.

Aan de situatie kwam een einde in het najaar van 1993 toen het huis en het land werden verkocht aan de huidige bezitters, waarvan de een de auteur van dit artikel is. Hij en zijn vrouw zouden het pand, tuin en opstallen renoveren en uitbreiden, maar verkochten een deel van het land.

De overige huizen

De andere huizen aan dit deel van de Hanendorperweg werden later gebouwd, naar schatting tussen 1920 en 1940. Een ervan heeft de naam 't Hoghe Velt (nr. 68). Het volgende – onlangs volledig gerenoveerde – (witte) huis heeft nummer 72, zodat er een nummer ontbreekt. Dat komt omdat er tussen 1832 en circa 1920 nog een huis achter deze huizen stond, dat later weer verdwenen is. Thans is daar een bossage. Dit huis staat op kaarten uit de late negentiende eeuw, maar wie er woonde?

Tot slot is nummer 76 de hekkensluis van het viertal huizen. Ook over dit huis valt een tragisch verhaal te vertellen dat circa vijftig jaar geleden plaatsvond. Bij een verbouwing viel er een muur om waardoor de eigenaar overleed. De twee huizen links van de weg zijn gebouwd na 1925/30.

Deze vooroorlogse foto toont Hanendorperweg 76, ruim voor een naoorlogse verbouwing. Hierbij viel de voorgevel om, dat zou iemand het leven kosten.

(Foto: coll. Bouwdossiers, gemeente Epe)

In het volgende, zesde, deel worden de huizen tussen de Koeweg en het voetbalveld onder de loep genomen.

Gezicht op de laatste bocht in de Hanendorperweg, die daarna kaarsrecht is tot in Gortel

DE ESSCHERTBRUG

LULOF TERWEL

INLEIDING

Met De Esschertbrug wordt de winkel annex boerderij bedoeld aan de Weteringdijk 45 & 47 te Emst die bewoond werd door de familie Riphagen.

In 1832 is de Wijnbergen te Emst nog een heideveld dat toebehoort aan de buurtschap. De Commissie van beheer der Buurt of geërfde gronden van Emst gaat in 1871, na gedane bekendmakingen, over tot de openbare verkoop van stukken grond. Deze gronden zijn sedert eeuwen in bezit van de buurtschap Emst. De Commissie verklaart dat geen titels van aankomst bestaan en dat ook geen overschrijving in het register van hypotheeken heeft plaatsgevonden.

JANNES DALHUIZEN EN HENDRIK RIPHAGEN DOEN ZAKEN

Een van de kopers is Jannes Dalhuizen Roelfszoon, landbouwer en koopman. Hij koopt heidegrond op 18 december 1871. Maar Jannes koopt meer: namelijk onderhands op 6 januari 1872 het huis met bouw- en weiland van de weduwe Gerritje Bosch-Kamper. De grond (op dat moment weiland) heeft Gerritje rond 1870 gekocht van de familie Brummel. In 1872 vindt er van overheidswege een hermeting plaats en wordt er niet meer over weiland gesproken. Bovendien wordt het huis met de bijbehorende gronden in het jaar 1873 belastingplichtig. Waarschijnlijk heeft Gerritje er in 1871 de woning gebouwd, waar ze tot aan haar dood op 9 juni 1876 heeft gewoond. Door haar overlijden komt de woning vrij. Hendrik Riphagen Lulofszoon (1850-1934) huurt de woning dan, omdat hij op 30 september 1876 immers gaat trouwen met Janna van den Burg (1851-1931). Ze starten er op 10 oktober 1876 met een 'winkelaffaire'. In november van datzelfde jaar wordt hun eerste dochter geboren. Het echtpaar krijgt vier kinderen: Willempje (1876-1965), Trijntje (1880-1944), Lulof (1884-1962) en Johanna Hendrika (1893-1934). Op 20 november 1876 koopt Hendrik van Jannes Dalhuizen Roelofszoon heidegrond aan de overzij-

*Hendrik Riphagen & Janna
van den Burg (1926)*

de van de Wetering, ook wel Over de Grift genoemd. Het perceel is groot 4 hectare (ha) 86 are (a) 40 centiare (ca). Bovendien koopt hij het huis en bijbehorend bouw- en weiland, groot 2 ha 16 a 40 ca (totaal dus 7 ha 2 a 80 ca groot), tegen een prijs van fl. 3.500 die hij uiterlijk op 22 februari 1877 moet voldoen. Om hieraan te voldoen sluit Hendrik op 12 april 1877 een hypotheek af van fl. 3.500 bij Aart Heering, papierfabrikant op de Kopermolen te Zuuk.

Hendrik Riphagen * 24-02-1850 Emst † 26-04-1934 Emst ∞ 30-09-1876 Epe Janna van den Burg * 09-03-1851 Emst † 21-02-1931	Lulof Riphagen * 12-12-1884 Emst † 06-07-1962 Deventer ∞ 27-04-1918 Epe Louisa Gerdina Tijssen * 22-03-1885 Oene † 17-12-1957 Emst	Hendrik Riphagen * 13-11-1920 Emst † 28-02-1968 Emst ∞ 18-11-1938 Epe Fennigje Bonhof * 30-01-1920 Emst † 18-02-1994 Emst	Lulof Riphagen * 04-02-1939 Emst † 23-05-2001 Emst ∞ 03-06-1959 Voorst Hendrika Johanna ten Hoven * 11-06-1937 Voorst † 14-02-1987 Emst
---	--	---	---

JANNA'S FAMILIE SCHIET TE HULP

Het zijn moeilijke beginjaren voor Hendrik en Janna Riphagen. In 1879 verkopen zij onderhands hun onroerend goed aan Janna's familie. Haar vader Tijmen van den Burg is dan weduwnaar en vertegenwoordigt op 3 mei 1879 zijn minderjarige kinderen. Zijn zoon Gerrit vertegenwoordigt zichzelf, terwijl Tijmens schoonzonen hun vrouwen vertegenwoordigen. Bij het aangaan van een hypotheek op de onverdeelde boedel die bestaat uit een boerderij in de Emsterenk (2013: Schobbertsweg 5) en de boerderij en winkelaire aan de Weteringdijk, verklaren zij hoofdelijk fl. 2.000 schuldig te zijn aan de heer Aart Lubertus de Kruijff, notaris te Voorst. De beide boerderijen zijn dan al belast met totaal fl. 6.500. Hendrik en Janna blijven op De Esschertbrug wonen en werken.

In juni 1889 staat in het *Nieuws- en advertentieblad voor Epe en omstreken* de aankondiging dat notaris Verkouteren op 26 juni en 10 juli in het Wapen van Epe bij inzet en toeslag zal veilen voor Tijmen van den Burg en kinderen hun bouwplaats bij het station te Emst, groot 15 ha 19 a 82 ca, en het bouwplaatsje in het Emstervoorbroek, groot 7 ha 26 a 30 ca. De bouwplaats bij het station wordt uiteindelijk gekocht door Evert Bosch. Het bouwplaatsje wordt door Gerrit Willem Heering gekocht, maar deze verklaart in opdracht te handelen van Hendrik Riphagen Lulofs-zoon. Zodoende wordt Hendrik voor de tweede keer eigenaar. Een gedeelte van de heidegronden is dan al omgezet naar weide- en bouwland. Hendrik gaat in 1895 verder met het ontginnen en uiteindelijk vervalt zijn belastingvrijdom in 1907. (Belastingvrijdom werd verleend voor een aantal jaren nadat de gronden ontgonnen waren.)

In 1900 wordt er herbouw uitgevoerd en in 1903 bijbouw, zodat boerderij en winkel meer vorm krijgen. Bovendien koopt Hendrik er nog weiland bij. Uiteindelijk bezit hij 10 ha 49 a 70 ca, wanneer hij op 17 april 1918 zijn boerderij en winkel aan zijn zoon Lulof Riphagen (1884-1962) verkoopt. Deze trouwt op 27 april 1918 met Louisa Gerdina Tijssen (1885-1957), een dochter van Frederik Koenradus Tijssen en Geertje Bosch, de kruideniers- en bakkersfamilie uit Oene.

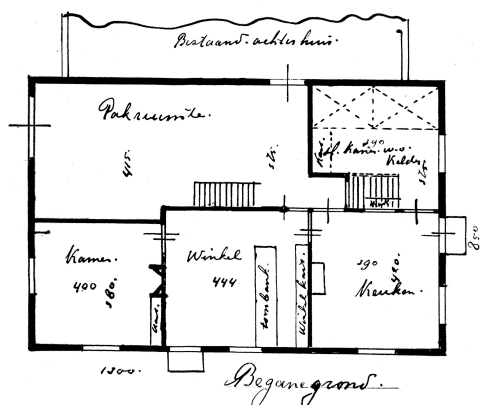
Lulof en Louisa krijgen twee kinderen: Johanna Geertruida (1919-1973) en Hendrik (1920-1968). Zoals vaker het geval is, gaat jong en oud onder één dak niet altijd goed. Hendrik en Janna verhuizen dan ook naar hun dochter Trijntje.

*Linkerfoto: Lulof Riphagen en Toon Stegeman.
Rechterfoto: Toon Stegeman, Jo Riphagen en Fenne Kamphuis*

DE TWEEDE GENERATIE: NIEUWBOUW EN UITBREIDING

Op 8 april 1924 verleent de gemeente Epe bouwvergunning voor het bouwen van een nieuw woonhuis, waarin ook de winkel en de pakruimte een plaats krijgen. Het oude voorhuis wordt gesloopt; de nieuwbouw komt tegen het bestaande achterhuis. De bouw wordt uitgevoerd door de gebroeders Roelofs uit Oene.

De winkel volgens de bouwaanvraag van 1924

Weteringdijk 45 & 47

Op 4 september 1937 dient aannemer Roelofs namens de familie Riphagen een bouwaanvraag in voor een bakkerij. Totdat zoon Hendrik in de zaak komt, wordt er gewerkt met een bakkersknecht. Hendrik trouwt 18 november 1938 met Fennigje Bonhof (1920-1994). Zij bouwen een huis aan de Wijnbergweg no. 19, op een stuk land dat is gekocht van Hendriks vader. Hendrik en Fennigje krijgen samen vier zonen: Lulof (1939-2001), Gerrit (1942-1958), Louis Gerrit (1945) en Gerard (1949). Hendriks oudere zuster Jo werkt mee in de winkel tot haar trouwen. Met haar man zet zij het vermeerderingsbedrijf tot en met 1954 voort in Vaassen. Er is werk genoeg met de winkel, de boerderij, de bakkerij, de meelzaak en het vermeerderingsbedrijf, waardoor er diverse boerenknechten, bakkersknechten, meiden en winkelmeisjes rondlopen. Ook is het soms spannend, zoals in de jaren

*Links: Hendrik Riphagen.
Onder: Winkeluitstalling.*

1940/1945. De familie heeft al vroeg telefoon, wat inhoudt dat de gehele buurt komt vragen te bellen naar de dokter of andere hulpdiensten. Er komen hongertochtgangers langs. Er wordt altijd geholpen, soms gaat dit Lulof te ver, want volgens hem geeft Louisa teveel weg. Hij denkt dat hij dit beter kan. Afgesproken wordt dat hij de eerstvolgende zal helpen en dat doet hij. Alleen geeft hij nog meer weg. Daarna bemoeit hij zich er niet meer mee en laat het over aan zijn vrouw.

Tijdens het venten van brood en kruidenierswaren overloopt Hendrik de bij een klant ondergedoken joden. Hij heeft er tijdens de oorlog met niemand over gesproken. Moeder Louisa staat dan ook verbaasd als deze mensen hem na de bevrijding komen bedanken. De aanstaande schoonzoon zit in deze periode ondergedoken bij de familie.

Direct na zijn trouwen in 1938 heeft Hendrik de zakelijke leiding van de bakkerij gekregen. Na de verhuizing van zijn ouders in 1952 komt hier de leiding over de winkel en de meelzaak bij, terwijl hij na het overlijden van zijn vader in 1962 de leiding krijgt over de boerderij, maar ook eigenaar wordt van de overige gebouwen en gronden. In 1952 komt Jo Roetert als knecht bij de winkel wonen, samen met zijn vrouw, totdat hij de betrekking op 4 september 1958 opzegt.

EEN NIEUW WOONHUIS EN 100% UITBREIDING

Architect Hendriks uit Epe maakt in maart 1949 een begroting voor een woonhuis dat tegen de bestaande schuur naast De Esschertbrug zal worden gebouwd. Op 13 maart 1950 verleent de gemeente de bouwvergunning. De woning wordt gebouwd door Jan Terwel en Gait de Wilde. In 1952 gaan Lulof en Louisa kleiner wonen.

Na het vertrek van Jo Roetert zet Hendriks zoon Lulof Riphagen (1939-2001) de winkel voort. Uit zijn huwelijk op 3 juni 1959 met Hendrika Johanna ten Hoven (1937-1987) worden drie dochters geboren. Op 1 oktober 1963 koopt het echtpaar

Kleinzoen Lulof en opa Lulof Riphagen

de gebouwen uit de nalatenschap van Lulofs in 1962 overleden grootvader Lulof. Eind 1967 wordt er een laatste verbouwing uitgevoerd. De woonkamer en de winkel worden samengevoegd, zodat er een winkeloppervlak van 35 m² ontstaat. In 1972 stopt Lulof met het venten van brood en winkelwaren. In 1974 sluit ook de winkel voorgoed. Lulof gaat werken als buschauffeur en Riek doet taxidiensten.

Na het overlijden van Hendrik in 1968 zijn alle gronden verkocht. Tot 1988 wordt de meelzaak voortgezet door Hendriks zoon Louis Riphagen. Op het laatst alleen nog bulkhandel. Zijn jongste zoon Gerard Riphagen woont met zijn gezin op de Weteringdijk 47, totdat hij de woning in november 1995 verkoopt en naar Epe vertrekt. Op De Esschertbrug woont de oudste zoon Lulof met zijn gezin. Wanneer Lulof in 2001 overlijdt, wordt De Esschertbrug gesloopt en vervangen door een dubbel woonhuis. Dit wordt nu bewoond door zijn dochters Tinie en Anita met hun partners.

De Esschertbrug (Weteringdijk 45 & 47), 2013

BRONNEN

De families Riphagen & Terwel

Streekarchief Epe-Hatterum-Heerde

Kadastrale atlas Gelderland 1832 Epe-Oene

Nieuws- en advertentieblad voor Epe en omstreken

De notarissen J. van Dielen (akte 5417), J.C.H. Bloys van Treslong (akten 1087/1196/1644), W.J.M. Verkouteren (akte 1226), H. Welling (akten 1944/1945)

Bouwvergunningen t/m 2000 (5124)

HOOIBERGEN: TOEN EN NU

HANNIE TUMAN

INLEIDING

Bij het doorlezen van oude nummers van de *Mothoek*, het blad van de heemkundige vereniging van Nunspeet, kwam ik een artikel tegen van mevrouw A. Pul-Tasseron over hooibergen. Omdat ik in het buitengebied ben opgegroeid, sprak haar artikel mij aan. 'In dit artikel wil ik proberen het rietgedekte bijgebouw bij uitstek – de hooiberg – onder uw aandacht te brengen', zo begon ze haar artikel. En toen ikzelf eenmaal begonnen was met het verzamelen van meer informatie, bleek mij pas wat een ongekennde kennisbron ik had aangeboord! Kijk maar eens op de site van het Nederlands Hooiberg Museum (www.hooiberg.info) en geniet van alle foto's van hooibergen en hooioppers uit werkelijk de hele wereld. Op de website las ik dat het museum een product is van de Stichting Kennisbehoud Hooibergen Nederland¹⁾, een kleine stichting die zonder overheids subsidies werkt. Nieuwsgierig geworden las ik verder. Hoewel de stichting in Hattem, dus naast de deur, is gevestigd, blijkt het 'Nederlands Hooiberg Museum' alleen virtueel te bestaan!

Voor het illustratiemateriaal bij dit artikel beperk ik me voornamelijk tot Epe en directe omgeving. We zijn tenslotte een Eper vereniging! Wel maak ik graag, ter verduidelijking van de tekst, gebruik van de tekeningen van Suzanne Jurgens die mij ook van nadere informatie over dit onderwerp heeft voorzien.

DE HISTORIE VAN DE HOOIBERG IN NEDERLAND

Al sinds de vroege middeleeuwen zijn er schriftelijke vermeldingen van bergen, maar het is niet zeker of het om het ons bekende bouwwerk met beweegbaar dak gaat. De oudste Nederlandse bron dateert uit 1022. In oorkonden van 1281-1283 wordt onder de lenen van graaf Floris V vermeld een '*Didderic Scade hostade, huus*

ende barch ende alle datter op staet.'

Pas uit een rekening uit het jaar 1345/1346 van de grafelijkheid Holland blijkt met zekerheid dat men de berg met verstelbare kap kent. Hierin spreekt men van '*6 barchroeden ende 6 laen, 3 yzeren, den barch mede te heffen*', waarin zich enkele belangrijke hooibergonderdelen laten herkennen.

Landweg in Norel, 1930 (coll. GvdE)

molen. Op de achtergrond het land tussen Maas en Waal, met verschillende dorpen die met naam worden aangeduid. Op het detail rechts zijn de hooibergen wat beter te zien. Met dank aan Rijksmuseum, Amsterdam.

In de nacht van 18 op 19 november 1421 – de naamdag van de heilige Elisabeth – overstroomden grote delen van Holland. Vooral de omgeving van Dordrecht werd zwaar getroffen: 23 dorpen gingen ten onder en 2000 mensen vonden de dood. De nabestaanden lieten later een altaarstuk maken. Op de buitenpanelen werd de ramp afgebeeld: op het rechterpaneel de dijkdoorbraak en op het linker het veilige Dordrecht.

Op de afbeelding hiernaast het linkerpaneel: de stad Dordrecht met links de Vuilpoort. Op de voorgrond laden drie mannen goederen uit een boot op een wagen. Rechts staan koeien in de weide bij een

Afbeeldingen zijn er vanaf de eerste helft van de 14^e eeuw. De eerste Nederlandse afbeelding dateert uit 1465. Op een schilderij van rond 1480 van de Sint Elisabethsvloed (Rijksmuseum Amsterdam) staan ook bergen.

Volgens een vroegere onderzoekster is de hooiberg in Nederland ontstaan, en wel in de Betuwe, de streek waar zij vandaan kwam. Zij leidde uit taalkundig onderzoek af dat het oorspronkelijk 'berggebied', naast de Betuwe, het vasteland van Holland bezuiden het IJ, Utrecht, de Veluwe met de IJsselstreek en het gebied rond het Zwartewater zou zijn. In 1350 kwam, volgens andere bronnen, de hooiberg echter al in Noord-Holland, West-Friesland en Schellingwoude voor. Huidige inzichten geven aan dat hooibergen, met misschien Zuid-Limburg als uitzondering, in heel Nederland hebben gestaan. Nu zie je ze nog alleen in Overijssel, Zuidwest-Drenthe, Gelderland, Utrecht, Zuid-Holland en het Gooi. Maar ook daar verdwijnen ze in rap tempo. In Zeeland en Friesland zijn ze als wijdverspreid hulpgebouw al eeuwen weg, al stond er hier en daar tot in de 20^e eeuw nog een enkele. Ook Brabant kende tot in de 20^e eeuw nog meerroeders; nu zijn er hier en daar nog eenroeders te vinden.

DE HOOIBERG ALS EXPORTARTIKEL?

Naast Nederland kwamen (en komen) hooibergen tot voor kort nog voor in België, Duitsland, Italië, Kroatië, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Roemenië, Oekraïne en mogelijk Rusland. In het verleden kwamen ze ook elders voor, tot zelfs in Scandinavië. Interessant is ook het pionierswerk van de Amerikaanse *Dutch Barn Club*: de oorspronkelijke Hollandse hooiberg kwam tot in de 20^e eeuw voor in onder andere Hudson Valley in de staat New York. Zie voor meer info over hooibergen en Nederlands erfgoed in de Verenigde Staten de website van de SKHN.

We zullen het interessante antwoord op de vraag of Nederland de exporteur was van de roedenberg of een van de restgebieden is van de alom aanwezige roedenberg wel nooit te weten komen. Dat neemt niet weg dat we als restgebied wel zuinig moeten zijn op wat nog over is gebleven. Andere restgebieden zijn te vinden in de Oekraïne, de Balkan (Maramures, Noord-Roemenie) en de Dolomieten.

DE HOOIBERG OP DE VELUWE

De Veluwe is het ontmoetingsgebied van de veelheid aan typen hooiberg die per regio variëren. Je vindt er hooibergen in allerlei variëteiten; er is hier een overvloed aan één- en tweeroedige bergen, die stammen uit de tijd van het gemengde bedrijf. De oude berg met strooien dak verdwijnt snel, alhoewel er de laatste jaren steeds meer gerestaureerd worden. In onze contreien vinden we de hooibergen met name in Vierhouten, Gortel, Vaassen, Wissel en Tongeren. Vroeger was de

Landschap bij Epe. 1907: Kanaalweg 12 (coll. GodE)

hooiberg op de Veluwe een ‘normale’ verschijning, maar ook hier worden ze steeds zeldzamer. In het landelijke gebied is het rietgedekte gebouw – Nederland is per slot van rekening een rietland – bijna net zo bepalend als de molen.

Vermoedelijk zijn de boeren in de 13^e eeuw begonnen met het opslaan van hooi, koren en stro in bergen. In die tijd werkten ze uitsluitend met mijten of schelven: met zorg opgestapelde hopen hooi, stro en dergelijke rondom een lange paal. Vermoedelijk is de schelf nog tot na de Tweede Wereldoorlog gebruikt. Op een schilderij uit 1944 heeft mevrouw Pul twee schelven en een hooiberg gezien (in Nunspeet geschilderd).

Idyllisch kiekje (rond 1934): boerderij 't Ende in Tongeren. Bij de fiets staat Janna Brummel met dochter Gerritje en zoon Gerrit. (Coll. GodE)

DE CONSTRUCTIE VAN EEN HOOIBERG

Eigenlijk is een hooiberg een houten constructie zonder echt fundament. Hij bestaat uit een of meer palen (roeden) die een dak hooghouden. Dit dak, meestal in de hoogte verstelbaar, is bedekt met riet of een ander afdekkingsmateriaal zoals golfplaten of teerdoek. Aan de kap hangen soms de zogenaamde welen. Dit zijn van riet of stro gevlochten matten die bedoeld zijn om regen tegen te houden. Op de Veluwe worden ze smachten genoemd. Bij een moderne berg zien we vaak golfplaat-

welen. Ze dienen nu ook om, als het hooi met grote luchtblazers in de berg geladen wordt, het wegdwarrelen te voorkomen.

Vroeger was iedereen met twee rechterhanden, een hamer, een zaag, een boor en geschikt hout – misschien met hulp van familie of burens – in staat een hooiberg te maken, waarbij de hele constructie werd aangepast aan de eigen behoefte. Van daar ook dat er geen twee hooibergen gelijk zijn – mede omdat men voor de bouw bouw materiaal gebruikte dat ter plaatse voorhanden was.

Waar werd de hooiberg van gemaakt en welke gereedschappen gebruikte men?

Zoals al gezegd, gebruikte men wat ter plaatse aan materiaal voorhanden was. Standaard werden de roeden (de palen) gemaakt van 4 meter lange eikenstammen die gedisseld werden met de trekbiel. Disselen is het van de schors ontdoen en weghalen van de scherpe kanten van de ruwgezaagde roede. Met de stokboor werden er dan om de 28 cm gaten in de roede geboord. Met verschillen van deze 28 cm kan dan de kap omhooggebracht worden. De roeden gaan anderhalf tot twee meter de grond in en al overleven de roeden vele generaties, toch willen de boeren rotting in de grond voorkomen. Ze doen dat door ongeveer anderhalve meter van het hout met vuur te blakeren en dan met een laag koolteer in te smeren. Dunnere eikentakken worden geschild, zij dragen de kap. Het is mogelijk de

Landweg in Epe, 1956 (collectie GvdE)

kap met riet te dekken – maar niet te dik, omdat anders de kap te zwaar zou worden. Op de bovenste punt van het riet zit een metaal hartje, zodat de vogels de punt niet kapot pikken.

Na het plaatsen van de roeden worden de lannen eromheen gemaakt – in Oost-Nederland meestal met een pen-en-gatverbinding. Om uit elkaar vallen tegen te gaan zijn er verankeringen in de vorm

van houten of ijzeren spietjes, hamers en eventueel hoefijzers, ook van ijzer. Het type verschilt per streek.

Dan worden de koningssporen bevestigd. Dat zijn vier tot zes sporen per kap, die van onderen dun zijn en van boven dik. In de top worden er twee (of vier, bij een vierroeder) met pen-en-gat verbonden; de overige worden ertegenaan gespijkerd. Aan de onderzijde gaan ze met een aangepunte pen (smaller gemaakt deel) door een gat met ruimte in een richting (slobgat) door de lan. Een meter onder de top komen er dwarsverbindingen (zwaarden) op de koningssporen. Hierover worden de overige sporen gelegd; ook deze gaan aan de onderzijde door een slobgat, maar deze sporen zijn van onder dikker dan van boven. Het totaal aantal sporen per zijde bedraagt in Oost-Nederland meestal vijf. Tot slot worden onderaan de sporen verlengstukjes gemonteerd (oplangers), die over de lan lopen. Op de sporen komen wilgentenen, waaraan het riet (vroeger ook wel stro) wordt vastgemaakt. De top loopt uit in een punt. Om het riet komt ijzerdraad, dat helemaal bovenaan wordt vastgezet met meidoornpennen.

De kap steunt in Oost-Nederland op bergijzers – ijzeren pennen, al dan niet in driehoekvorm gebogen. Ze worden van buitenaf in de roeden geplaatst, die horizontaal aangebracht zijn. Let op: elders in Nederland is een aantal kenmerken anders!!

Soms werd er een tasvloer gemaakt. Deze vloer was hoger of lager tussen de roeden gemaakt waardoor daar tussenruimte ontstond om landbouwwerktuigen te stallen. Met de jaren werd deze steeds groter; er was

Deze foto geeft een mooi beeld van de werkzaamheden bij het optasten van hooi. (Collectie FS)

een hogere tasvloer nodig als je geen schuur had (nu kun je je auto eronder zetten). De inhoud van de hooiberg was door de tasvloer ook vrij van optrekkend vocht. Om meer beschutting te bieden aan bijvoorbeeld kleinvee maakte de boer al snel drie kanten dicht. Als er vier kanten dicht waren gemaakt, was het geen ‘steltenberg’ meer, maar een ‘schuurberg’: onderin de schuur, daarbovenop de berg.

INDELING VAN HOOIBERGEN NAAR TYPEN

Het is mogelijk hooibergen in te delen volgens:

Mate van authenticiteit

- Authentieke hooiberg: met houten roeden en rieten kap; in het verleden gemaakt voor agrarische doeleinden;
- Moderne berg: met metalen of betonnen roeden en meestal golfplaten kap, alsmede liersysteem; ook in het verleden gemaakt voor agrarische doeleinden;
- Nieuwe berg, recent gebouwd, niet voor agrarische bedrijfsvoering.

Constructie

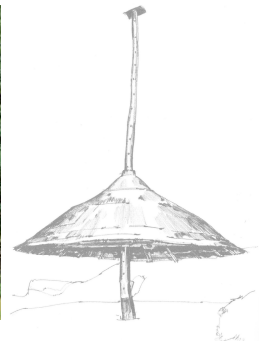
- Berg, alleen bestaande uit roeden en kap;
- Berg, voorzien van verhoogde tasvloer;
- Berg, voorzien van verhoogde tasvloer en zijdelingse uitbouwen.

Aantal roeden

Een- tot zesroeder (deze indeling wordt in dit artikel gevolgd).

De eenroeder

Ook wel parapluberg, pluberg of roggeberg genoemd. De eenroeder komt veel voor in Salland, de Graafschap en Twente, rond de IJssel en in Noord-Brabant. Volgens de literatuur is de parapluberg, die diende voor graanopslag, pas medio 19^e eeuw ontstaan. Deze berg had dan een opstandje, lage paaltjes waarop een tasvloertje lag. Op de paaltjes waren ijzeren platen of omgekeerde emmers geplaatst om muizen tegen te houden. Later werden ze vrijwel alleen nog gebruikt voor hooi. De kap is op een bijzondere manier geconstrueerd: deze moet immers kunnen bewegen en aan één centrale roede hangen. Daarvoor kennen we de constructie met behulp van kruishouten. Afhankelijk van de hoogte van de kap wordt deze geheven met een lierconstructie, de rikrak, de bergwinde of met de hand.

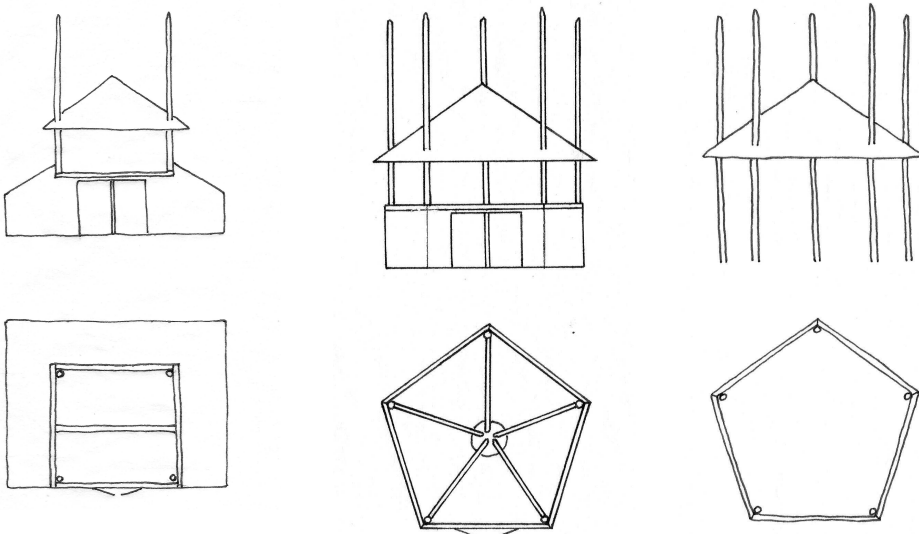
Op de foto zien we een eenroeder uit Markelo (eigendom van het Maarkels Landschap). De tekening is van Jan Jans, een architect uit Almelo, die zich heeft beziggehouden met de streekeigen bebouwing. In 2013 was het vijftig jaar geleden dat hij overleed. Foto/tekening: met dank aan Maarkels Landschap.

De tweeroeder

Komt nu nog voor op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug en in de Gelderse Vallei. De zadeldakberg en de schilddakberg zijn hooibergen met twee roeden die vooral in minder welvarende gebieden te vinden waren. Behalve verschil in daktype was er ook verschil in plaatsing van de roeden (binnen en buiten de kap). Er zijn geen echte oude tweeroeders meer in de oorspronkelijke staat (gedekt met riet) in Nederland. De tweeroeder met golfplaatbedekking daarentegen is nog volop te zien. De roeden waren voorzien van bergijzers waarop de dwarse korte lanen rustten. Heffen ging met de hand, boom en ketting of bergwinde, en later met katrol en lier. Onder de kap is plaats voor een toom kippen, openhaardhout, ondefinieerbare rommel, gereedschap, een huisje voor oma of voor de Rolls Royce. Bijna in ieder bouwsel is wel wat bewaard van de oude oorspronkelijke berg (zoals kromme roeden, oude lieren en oude dakdelen van het oorspronkelijke dak).

De meerroedige hooiberg

Te vinden binnen het hele hooiberggebied. De meerroeder is een hooiberg met drie, vier, vijf of zes roeden en een beweegbaar dak. Oude houten drieroeders komen maar zelden voor. 'Nieuwere' drieroeders met ijzeren of betonnen roeden en een oude rieten kap zijn vooral veel te vinden in polders en waarden. Daar rotten de oude roeden snel weg, de oude rieten kap bleef goed en werd bevestigd aan nieuwe betonnen of ijzeren roeden. De hoeken van de lanen zijn dan onderling stijf bevestigd en de roeden staan buiten de kap. Met katrol en lier bleef het moge-

Links: Vierroedige berg met verhoogde tasvloer en zijdelingse uitbouwen.

Midden: Vijfroedige berg met verhoogde tasvloer, rustend op poer.

Rechts: Vijfroedige berg.

Deze tekeningen zijn van Suzan Jurgens.

lijk de kap te heffen. Daarnaast zijn er fabrieksmatig gefabriceerde drieroeders met golfplaten dak. Het bewegen van de kap werd vroeger gedaan met boom en ketting, bergwinde of bergheef (dit laatste vooral in de Hollanden).

Naast de ‘kale’ versie kent de meerroeder enkele varianten:

Steltenberg. De steltenberg is een hooiberg met een verhoogde vloer. De hoogte hiervan kan verschillen. De berg staat als het ware op stelten. Bij voldoende hoogte kan de vloer dienen als dak voor een opslagruimte, het hooi ligt op deze verhoogde vloer. Om een vloer te maken komt boven hoofdhoogte een stel eikenhouten ‘onderlanen’, tussen de roeden geschoord met korbelen, met daarop een reeks van ontschorste stammen van voldoende dikte, de tasliggers. Het bewegen van de kap geschiedt met bergwinde of bergheef. Klim nooit zomaar in deze bergen. Grote kans dat midden in de tasvloer een gat is waardoor de boer vanaf de hooiwagen het hooi in de berg laadde en waardoorheen hij in de winter het benodigde hooi weer naar beneden gooide! Bij slimme boeren hangt er altijd een touw uit de kap in het gat voor het geval dat... Bij grotere tasbergen met vijf of meer roeden wordt het ondersteunen van het plafond een constructieve uitdaging. In het Midden-Nederlandse rivierengebied staat dan vaak in het midden een gemetselde kolom, de poer, met van daaruit de tasliggers naar de roeden.

Schuurberg. De steltenberg met schuuruitbouwen wordt schuurberg genoemd. Deze schuurbergen zijn te vinden langs de Gelderse rivieren, in Zuid-Holland en Twente. De uitgebouwde berg kent vier tot zes roeden. Uit onderzoek blijkt dat dit soort bergen soms al meer dan honderd jaar oud is. Heffen van het dak gaat met de bergwinde of de heef. In Twente zijn nauwelijks authentieke schuurbergen meer te vinden. In Zuid-Holland, rond Benschop en bijvoorbeeld rond Helwijnen, zijn er nog enkele. Rond Deventer (Diepenveen) en in de Graafschap zijn er nog vele te zien, vooral langs achterafweggetjes. Onder andere rond Lochem kon je er vroeger wel vijf op een rij zien staan, met tot zes roeden per berg! De Betuwe is een levend tableau van schuurbergen met concentraties rond onder meer Lienden, Opijnen, Buurmalsen, Wadenoyen en Est.

Pachtersbergje. Komt voor in de grensregio Salland, Twente en de Graafschap. Uiteraard zijn alle hooibergen verplaatsbaar na uiteenneming, maar met het pachtersbergje gaat alles wat simpeler. Het is een kleine hooiberg die op veldkeien is geplaatst en in zijn geheel verplaatsbaar is. Dit type berg werd voornamelijk gebruikt door pachters die de berg meenamen als zij moesten verhuizen. Kenmerkend bij deze constructie is dat de onderlanen aan twee van de vier zijden met korbelen zijn versterkt en dat de roeden op veldkeien zijn geplaatst. De onderlanen zijn met pen-en-gat door de roeden heen bevestigd. Bij het verhuizen werd een platte kar onder de twee tegenover elkaar liggende onderlanen (de onderlanen die niet met korbelen zijn versterkt) gereden. Zo kon de hooiberg naar elders worden vervoerd. Heffen ging met boom en ketting of bergwaag.

Rechts: Deze hooiberg stond / staat in Wissel. Wie weet waar precies?

Onder: In Zuuk staat bij Hagedoorns Plaatse een van elders verplaatste hooiberg. Jammer dat de kap is vastgezet.

Beide foto's zijn gemaakt door Wim Lanphen in 2003/2004.

Koekoekberg: Komt voor langs de oude zuidelijke en oostelijke Zuiderzeekust. De koekoekberg is een berg met een soort dakkapel, de koekoek, of grijperkast. Onder het hooibergdak loopt een balk die uitkomt in de koekoek en waaraan een grijper is vastgemaakt. Via een kabel-katrolsysteem kon de grijper door een paard worden bewogen. Loopt het paard weg van de berg, dan trekt deze de gevulde grijper omhoog en schuift deze de berg in. Daar wordt het hooi gelost. Niet alleen langs de dijken maar ook in de oude vissersplaatsen langs de voormalige Zuiderzee waren boerderijen met hooibergen, stadsboerderijen. Er waren indertijd regelmatig hooibergbranden waarbij niet zelden een deel van de stad afbrandde. Zo kende bijvoorbeeld Genemuiden enkele van dit soort grote branden. Om dit risico in te perken werden de hooibergen naar de rand van het dorp verbannen, kwam er ter plekke een rookverbod en werden ze aan de straatzijde dichtgetimmerd. In Genemuiden is dit bijvoorbeeld nog steeds herkenbaar op de Achterweg. Er staat daar

overigens nog maar één oude berg van de meer dan vijftig die er vroeger stonden. In Hasselt, aan de weg naar Rouveen, staat nog een groep bergen. Jaarlijks verdwijnen er wel enkele.

Als we het over de koekoekberg hebben, gaan we al meer praten over het *gebruik* van een hooiberg. Zo konden daarin bijvoorbeeld hooi en koren worden opgeslagen. Soms ook had elke berg zijn eigen opslag, ook werd het koren wel op het hooi gelegd. Ook kwam, op de zandgronden, nogal eens de combinatie voor van rogge in de grotere berg en haver in de eenroeder. Het hooi en het koren werden vroeger met de vork opgetast, waarbij men, specifiek bij het hooi optassen, op zekere hoogte een vanggat maakte: een uitsparing waarin iemand stond om hoger op te tassen. Bij korenbergen maakte men, bij hoge bergen, wel een steigertje, van twee slieten die uit de berg staken en met touwen aan de lannen waren vastgemaakt. Op de uiteinden legde men planken of een oude deur. Later had men voor het hooi wel hooigrijpers, die alleen langs de voormalige Zuiderzee door een koekoek gingen – en nog later hooiblazers en hooikanonnen. Ook werd wel de jakobs ladder gebruikt. Hooigrijper en hooikanon werden vooral gebruikt waar men een flinke hooioogst had.

HUDIGE SITUATIE

Veel boerderijen zijn nu woonboerderijen zonder vee geworden. Oude hooibergen zijn gerestaureerd en dienen nu als onderkomen voor het tuinmeublement, tuingereedschap, wasdroogplaats, carport, kinderboerderij, hobbyruimte, winkeltje, enz. Als we nu een hooiberg zien, is deze bijna altijd een ‘schuurberg’ of is deze verbouwd tot een schuur – nog wel met vier roeden, maar zonder hooi op de tasvloer. Maar de grootste bedreigingen voor de hooiberg bleken de opkomende opslagvormen te zijn, zoals de spieker (vakwerkgebouwtje in Oost-Twente en Duitsland), de komst van de betonnen en ijzeren paal rond de jaren dertig van de vorige eeuw en de plastic ‘olifantendrol’. De laatste jaren is herbouw echter erg in opkomst, vooral in Oost-Nederland. Dit blijkt met name uit het toegenomen aantal bezoekers van de website van SKBN (in 2002 bezocht door zo’n 16 bezoekers per dag, nu meer dan 70.000 bezoekers per jaar oftewel een kleine 200 per dag!).

BRONNEN

A.Pul-Tasseron, *Mothoek*, 2008, nr. 2, ‘Verdwenen? Of toch niet’
Informatie van Suzan Jurgens
Websites:
www.dehooiberg.info;
www.agriwiki.nl/wiki/Hooiberg;
www.joostdevree.nl

*Mogelijk is deze foto in Overijssel
genomen, gezien het kenteken E.
(Collectie FS)*

ILLUSTRATIES

Tekeningen: Suzan Jurgens, uitgezonderd de tekening van de eenroeder; deze is van Jan Jans.

Foto's: Gert van den Esschert (GvdE), Wim Lanphen (WL), Maar-kels Landschap en Frans Schuma-cher (FS)

Camping De Veluwe Wagen in Emst (collectie FS)

NOTEN

1. In 2005 is de Stichting Kennisbehoud Hooibergen Nederland (SKHN) opgericht om de kennis over de hooiberg vast te leggen voordat deze 'uitgestorven' is en om daarmee te kunnen adviseren over geëigende manieren van restauratie en nieuwbouw. De SKHN beoogt daarom het doen van wetenschappelijk onderzoek naar de hooiberg en het verspreiden van de opgedane kennis onder het publiek, door middel van een website, publicaties, lezingen en het geven van bouwadviezen. De SKHN besteedt daarbij aandacht aan de grote verschillen in type, constructie en gebruik, die regionaal en/of sociaaleconomisch bepaald zijn. Het bijzondere aan de hooiberg is dat dit niet alleen een gebouw maar tevens een werktuig is, hetgeen blijkt uit de zeer vernuftige wijze waarop het heffen van de kap mogelijk gemaakt wordt. Deze techniek is al zeer oud en de SKHN vindt het dan ook van groot belang dat dit ambacht levend gehouden en aan volgende generaties doorgegeven wordt.
2. Zie voor meer info over hooibergen en Nederlands erfgoed in de Verenigde Staten de website van de SKHN: www.hooiberg.into

VERKLARING VAN WOORDEN

Bergheef, -waag, -winde: een soort 'krik' om het dak van de hooiberg omhoog te zetten.

Grijperkast: een soort koekoek, dakkapel, in een koekoekberg.

Koningspoor: hiervoor wordt larikshout van 8 cm diameter gebruikt.

Lan: horizontale, dragende kapbalk, meestal van eikenhout.

Poer: een betonnen blok bedoeld om de krachten uit een bouwwerk over te dragen op de ondergrond (fundering op staal).

Sliet: zie tasligger.

Stokboor/avegaar: hiermee worden gaten in de roeden gemaakt.

Tasligger: gebinten en kaspanten zijn opgebouwd uit en worden gekoppeld door hout van uiteenlopende vorm, lengte en zwaarte. Een tasligger is zo'n element: meestal een rondhouten balk voor het optassen van de oogst. In de Achterhoek sleet of sliet genaamd.

UIT DE OUDE DOOS

MET DANK AAN JAN PAASMAN

— Hedenmorgen had de landbouwer B. uit Vaassen met V. en R. aldaar 6 vette varkens geladen. De drie mannen namen plaats op den wagen en een druk gesprek verkortte hen de reis. Aan de Exportslagerij van B. Veldman te Epe aangekomen werd eerst bemerkt dat nog slechts 4 varkens aanwezig waren; vlug werd afgeladen en in allerijl teruggedreden om naar de verloren schapen, o, neen, varkens te zoeken. Onder Emst vond men er één, gras vretende langs den weg. De ander werd later teruggevonden in den Oosterenk. Geen der beesten bleek bij hun tuimeling van den wagen gekwetst te zijn. Met zeer vergenoegde gezichten reed men weer naar de slagerij, doch dat men nu meer aandacht aan het vrachtje dan aan het buurpraatje schonk, is te begrijpen. De vermaning „Kijk je nog eens om”, mag voortaan als men op weg gaat, wel worden medegegeven.

Links: *Eper Krant*, 19 juli 1913

Onder: *Zwolsche Courant*, 14 november 1913

Door de onduidelijke letter hieronder het verhaal 'Nachtelijk bezoek!'

In den nacht van Zaterdag op Zondag ontving de landbouwer D. Jonker op den Horst te Epe ongewenscht bezoek. De zuster hoorde 's nachts eenig vreemd geluid, doch meende, dat haar broer het veroorzaakte. Zij riep haar broer, doch kreeg geen antwoord. Zij stapte het

bed uit, doch viel over een man. Haar broer werd intusschen wakker op het hulpgeroep en ontstak licht. Het bleek, dat de nachtelijke indringer zekere S. was. Hij zeide niet te weten hoe hij binnen was gekomen en dat hij dronken was. Hij was echter door een deurtje van een varkenshok binnengekomen, de deel overgegaan en zoo in het slaapvertrek terecht gekomen. Jonker begreep er niets van en bracht S. met een lantaarn een eindje den weg op, omdat hij bang was, dat S. in een sloot zou loopen. Toen Jonker weer naar huis ging zag hij de fiets van S. tegen zijn schuur staan. Jonker zeide dit tegen zijn zuster. Ze wilden samen de fiets gaan zien, maar weg was ze al. Toen de zuster 's morgens het vuur wilde aanmaken en zij brandstof uit de turfkist wilde nemen, kreeg zij een kip met gebroken vleugel in de hand in plaats van een turf. S. zal wel weten hoe dat diertje daarin kwam. Door de politie is proces-verbaal opgemaakt van een en ander. *Zw. Ct.*

— Nachtelijk bezoek!
In den nacht van Zaterdag op Zondag ontving de landbouwer D. Jonker op den Horst te Epe ongewenscht bezoek. Jonker woont met zijn zuster. De zuster hoorde 's nachts eenig vreemd geluid, doch meende, dat haar broer het veroorzaakte. Zij riep haar broer, doch kreeg geen antwoord. Zij stapte het bed uit, doch viel over een man.
Haar broer werd intusschen wakker op het hulpgeroep en ontstak licht.
Het bleek, dat de nachtelijke indringer zekere S. was.
Hij zeide niet te weten hoe hij binnen was gekomen en dat hij dronken was.
Hij was echter door een deurtje van een varkenshok binnengekomen, de deel overgegaan en zoo in het slaapvertrek terecht gekomen.
Jonker begreep er niets van en bracht S. met een lantaarn een eindje den weg op, omdat hij bang was, dat S. in een sloot zou loopen.
Toen Jonker weer naar huis ging zag hij de fiets van S. tegen zijn schuur staan. Jonker zeide dit tegen zijn zuster. Ze wilden samen de fiets gaan zien, maar weg was ze al.
Toen de zuster 's morgens het vuur wilde aanmaken en zij brandstof uit de turfkist wilde nemen, kreeg zij een kip met gebroken vleugel in de hand in plaats van een turf. S. zal wel weten hoe dat diertje daarin kwam.
Door de politie is proces-verbaal opgemaakt van een en ander. *Zw. Ct.*

LEZERSRUBRIEK

DIVERSE REACTIES OP AMPT EPE NR. 195/DECEMBER 2013

Artikel 'Boekennieuws'

Hartelijk dank voor de vermelding van het verschijnen van het supplement op mijn boek (blz. 43). Echter, mijn telefoonnummer is niet juist; het moet zijn: 0578-613769. Kan dit gecorrigeerd worden? Overigens alle lof voor de fraaie en interessante uitgave van *Ampt Epe* telkens weer!

Jan van Zelle, Epe

Artikel 'Oorlogsherinneringen'

Met genoegen afgelopen weekeinde nr. 195 van *Ampt Epe* gelezen. Ik wil echter graag een opmerking maken bij het stuk 'Oorlogsherinneringen' op de pagina's 26 en 27. Op pagina 26 onder het kopje **Op pad** heeft schrijfster het over het pad tegenover café Stern dat, naar zij later hoorde, het Postpad heette. Dit is niet juist. Het Postpad liep vanaf de Hoofdstraat tussen de galanteriezaak van Jonker (thans Action) en modehuis Mulder (thans Kuyt) achter de Eierhal langs naar de Parkweg. Daar kwam het uit tussen de woningen van melkhandel Van Essen en Kwakkel, juist tegenover het huidige pand Parkweg 12. In mijn jeugd jaren liepen wij dit pad komende van de Dwarsweg naar de Dorpsschool aan de Hoofdstraat. Het pad tegenover café Stern was het Gildepaadje, langs de Dorpsbeek, links van de huidige elektronicazaak van EP. Dit pad kwam uit op de Zuukerweg. Het verlengde ervan ligt er nog, voor de Gildeschool.

Het pad lag dus rechts van de beek, gezien in de stroomrichting. Aan de linkerzijde van de beek stonden woningen, die je bereiken kon via een bruggetje over de beek. Aan het begin, eerst een parkeerplaats (het huidige plein voor de C1000), een wit boerderijtje (waar het laatst woonden Riek en Jan Montizaan, laatste eigenaren van café Stern), de woningen van de families Bijsterbosch en Van Zuuk. Ook grensden de tuinen van kwekerij/bloemisterij Veenbergen (Brinklaan) aan de beek.

Met hartelijke groet, Rijk (R.J.A.) van Ark (Jzn)

Artikel 'Lezersrubriek'

Op pagina 44 vraagt Bert Kwakkel de plaats van de schuur.

Ook deze schuur herkende ik meteen. De schuur was gelegen ter linkerzijde van de Beukenlaan, gezien vanaf de Eperheemweg, dus in de buurt van de twee boerderijen waarvan de locatie werd gevraagd in eerdere nummers. Als je vanaf de

Eperheemweg de Beukenlaan opging – die nu afgesloten is voor doorgaand verkeer – dan stond (staat) over het spoor links een villa van grijze steen (de naam van het huis is mij niet bekend). Voorbij het huis stonden (staan) hoge beukenbomen, zoals nog te zien is op de foto waarachter de betreffende schuur was gelegen. In mijn jeugd (jaren vijftig) fietste ik bijna dagelijks over deze weg, die uitkomt op de Belvédèreweg waar villa Denappel was gelegen, die inmiddels ook is verdwenen. Ik hoop u hiermee weer te hebben geholpen.

Met een vriendelijke groet, Henk van Limburg, Amersfoort

Onze oud-penningmeester Marinus Endendijk gaat in op de mogelijke vindplaats van een schaapskooi in Norel. Het kwam hem zo bekend voor dat hij nog diezelfde dag op onderzoek is uitgegaan en welhaast zeker is van zijn resultaat. Volgens hem staat de schaapskooi er nog steeds, maar erg verscholen links aan de Beukenlaan (die hier met een balk is afgesloten) in Norel, ter hoogte van een grote, aan de overkant van de weg staande witte boerderij die vaak op ansichtkaarten voorkomt. De kooi staat schuin achter het laatste huis aan de Norelholtweg hoek Beukenlaan. Inmiddels is er vrij veel struikgewas voor de kooi gegroeid, waardoor deze vanaf de weg moeilijk zichtbaar is.

Ook van *Jan Kelkes uit Epe* ontvingen wij een reactie: ‘Mijns inziens is dit het met riet gedekte schuurtje aan de Beukenlaan in Epe. Onlangs is dit bijna honderd jaar oude schuurtje, helaas, waarschijnlijk door brandstichting, verloren gegaan.’

Van *J. Kluin uit Oene* vernamen we dat de foto (boerderij met geit) betrekking had op de boerderij van de familie Bossenbroek aan de Vemderweg te Epe. De boerderij is afgebroken, het kookhuis/bakhuis staat er nog.

ARTIKEL ‘J.C. KOLFF, EEN VERGETEN EPENAAR’

Rijk van Ark attendeerde er ons ook op dat de voetnoten bij het artikel niet helemaal kloppen met de nummering in de tekst zelf.

Wat is het geval? Om onverklaarbare redenen is voetnoot 18 onder de Noten weggelaten, terwijl de nummering wel doorloopt. Deze voetnoot 18 had moeten luiden: *Wilhelm is op 22 november 1918 op het eiland gearriveerd en keert op 10 november 1923 terug naar Duitsland.* De onder Noten genoemde voetnoten 18 en 19 moeten gelezen worden als 19 en 20. In de tekst worden twee trouwe ‘dienaren’ van de familie Kolff genoemd. Ook Jannetje Scheidemans diende de familie trouw. Van daar haar vermelding in de (oude) voetnoot 18.

REACTIES OP 'LEZERSRUBRIEK' IN AMPT EPE NR. 194/SEPTEMBER 2013

Op de vraag van Marjan Hassink zijn reacties gekomen van de dames G. Jonker en J. Logtenberg-Brouwer, beiden uit Epe.

De volgende personen zijn nu herkend: 2. H. Overbosch sr.; 3. mevr. Van Aefst; 4. Rietberg; 7. Van Aefst; 11. Hendrikus Kasteel; 13. Chris Hassink sr.; 18. mevr. Bertha Eilander-Kast; 19. mevr. Kasteel-Lumkeman (echtg. van 11); 21. Wim Eilander; 23. mevr. Rietberg (echtg. van 4); 24. mevr. Overbosch-Tessemaker (echtg. van 2); 25. mevr. Hassink (echtg. van 13); 27. Chris Hassink jr.

Herkent nu nog andere personen, dan horen wij dat graag!

HET RABOBANK CLUBKASFONDS

BARRY BOSCH, PENNINGMEESTER AMPT EPE

In 2013 is de Rabobank gestart met het Rabobank Clubkasfonds. De Rabobank heeft daarvoor geld beschikbaar gesteld dat door de leden van de Rabobank toegewezen kan worden aan de deelnemende verenigingen. In 2013 hebben wij daarvoor een bedrag van € 567,-- mogen ontvangen. Uiteraard zijn wij de leden van Ampt Epe die, door middel van het uitbrengen van hun stem, hebben bijgedragen aan het tot stand komen van dit bedrag zeer erkentelijk.

In 2014 krijgen wij weer de gelegenheid om ons aan te melden voor dit evenement. Hier willen wij natuurlijk graag gebruik van maken. Een dezer dagen krijgen wij bericht van de Rabobank met het verzoek om ons aan te melden. De leden van Ampt Epe die klant zijn bij de Rabobank en (dat is maatgevend) ook lid zijn van de Rabobank, krijgen van de Rabobank bericht om hun stem uit te brengen op de vereniging van hun keuze. Het stemmen kan plaatsvinden in de periode van 10 maart 2014 tot 31 maart 2014.

Wij hopen uiteraard dat velen weer hun stem zullen uitbrengen op Ampt Epe, waarvoor wij u bij voorbaat willen danken.

EENS IN EPE 4 'BOTTERFABRIEKEN'

STICHTING BEHOUD

In een krantenartikel (december 1976) dat ingesloten was bij diverse foto's en ander materiaal over Zuivelfabriek De Hoop te Oene en dat blijkbaar opgesteld was door de Stichting Behoud, lezen wij het volgende:

Zo'n 70 jaar geleden waren er in deze gemeente 4 zuivelfabrieken, omdat de productie voornamelijk boter was. In Epe waren er 2 n.l. 'Onze fabriek' van de Diepenweg en 'Gelria' op de plaats waar nu de V.M.I. is gevestigd, in Oene was het 'De Hoop' en in Vaassen aan de Jonas die van B.J. van Veen.

'Onze fabriek' werd zo'n 70 jaar geleden in gebruik genomen, maar was voordien gevestigd in de oude bierbrouwerij aan de Zuukerweg t.o. Kweekweg en werd 'den Botterfabriek uut den Eusterenk' genoemd.

'Gelria' was gevestigd aan de Veldweg, tegenwoordig Gelriaweg geheten, en heette toen 'Coöp. Stoomzuivelfabriek Gelria'. De melk werd met aangepaste boerenkarren bij de boeren opgehaald door de melkrijders, die bepaalde 'melkritten' aannamen om te rijden. Bij inschrijving kon men voor enkele jaren een melkriet bemachtigen, waardoor het mogelijk was een paard te exploiteren; de tweewielige wagens werden al naar gelang de hoeveelheid te vervoeren bussen, meer of minder uitgebouwd en droegen de aanduiding 'Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Gelria'. Nu het praktisch met de zuivelindustrie in de gemeente gebeurd is, verdient het aanbeveling dat door één der leden van 'Ampt Epe' de geschiedenis van 'alle botterfabrieken' in deze gemeente wordt vastgelegd, zo mogelijk met foto's e.d. toegelicht. Wie van 'Ampt Epe' doet dat? De 'Stichting Behoud' wil zich graag ontfemen over de nog aanwezige kleine zuivelwerktuigen, die voornamelijk op de boerderij werden gebruikt.

